

ARTYKUŁY I MATERIAŁY / ARTICLES AND PAPERS / ARTIKEL UND MATERIALIEN

Ks. Tomasz Garwoliński

Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Polska;

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie, Polska

e-mail: tomasz.garwolinski@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2293-0861>

Szesnastowieczne edycje dzieł kardynała Stanisława Hozjusza w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie

Sixteenth-Century Editions of the works of Cardinal Stanislaus Hosius in the “Hosianum” Major Seminary Library of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn

Ausgaben der Werke von Kardinal Stanisław Hozjusz aus dem 16. Jahrhundert in den Beständen der Bibliothek des Höheren Priesterseminars der Metropole Ermland „Hosianum“ in Olsztyn

Słowa kluczowe: kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579), dzieła Hozjusza, druki z XVI wieku, proveniencja, oprawy renesansowe

Keywords: Cardinal Stanislaus Hosius (1504–1579), works of Hosius, 16th-century prints, provenance, Renaissance bindings

Schlüsselworte: Kardinal Stanisław Hozjusz (1504–1579), Werke von Hozjusz, Drucke aus dem 16. Jahrhundert, Provenienz, Buchbindungen aus der Renaissance

STRESZCZENIE

W zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie przechowywanych jest szesnaście egzemplarzy dzieł kardynała Stanisława Hozjusza w wydaniach szesnastowiecznych. Wśród nich jest zarówno pierwsze wydanie najważniejszej jego publikacji *Confessio fidei*, jak i najlepsza edycja dzieł zebranych. Niniejsze opracowanie szczegółowo opisuje historię tych egzemplarzy w zbiorach warmińskich. W zapisach proveniencyjnych zapisane są dzieje diecezji warmińskiej i tych, którzy ją tworzyli, bowiem w większości należały one do biskupów, kanoników fromborskich i dobromiejskich oraz innych kapłanów warmińskich. Studium podejmuje również analizę opraw woluminów, które w większości są oryginalne.

ABSTRACT

Sixteen 16th-century exemplars of works by Cardinal Stanislaus Hosius are preserved in the "Hosianum" Major Seminary Library of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn. These include the first edition of his most significant publication, *Confessio Fidei*, and the finest edition of his collected works. The present study traces the history of these tomes in the Warmian collections, revealing their connections with major figures of the diocese – bishops, canons of Frombork and Dobrze Miasto, local clergy – thus documenting regional ecclesiastical history. In addition, the analysis examines the volumes' bindings, most of which remain original.

ZUSAMMENFASSUNG

In den Beständen der Bibliothek des Höheren Priesterseminars der Metropole Ermland „Hosianum“ in Olsztyn werden sechzehn Exemplare der Werke von Kardinal Stanisław Hozjusz in Ausgaben aus dem 16. Jahrhundert aufbewahrt. Darunter befinden sich sowohl die Erstausgabe seines bedeutendsten Werks „Confessio fidei“ als auch die beste Ausgabe seiner gesammelten Werke. Die vorliegende Studie beschreibt detailliert die Geschichte dieser Exemplare in den Beständen in Ermland. In den Provenienzaufzeichnungen spiegelt sich die Geschichte der Diözese Ermland und derjenigen wider, die sie prägten, da die Exemplare größtenteils den Bischöfen, den Kanonikern von Frauenburg und Gutstadt / Dobrze Miasto sowie anderen Priestern aus Ermland gehörten. Die Studie befasst sich zudem mit der Analyse der Buchbindungen, die größtenteils original sind.

Postać kardynała Stanisława Hozjusza (1504–1579) budzi wśród naukowców duże zainteresowanie, szczególnie w związku z jego wkładem w utrwalenie wiary katolickiej w okresie reformacji i kontrreformacji. W XX i XXI stuleciu na Warmii organizowano konferencje naukowe poświęcone działalności kardynała, publikowano książki, artykuły i jego korespondencję. Na szczególne podkreślenie zasługuje w tym względzie dorobek ks. Alojzego Szorca (1935–2010), o. Henryka Damiana Wojtyśki CP (1933–2009) i s. Ambrozji Jadwigi Kalinowskiej OSB (1943–).

W zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie przechowywanych jest szesnaście egzemplarzy dzieł S. Hozjusza w wydaniach szesnastowiecznych. Należy podkreślić, iż wobec relatywnej mnogości wydań dzieł kardynała w księżnicy seminaryjnej, pożądane jest bliższe przyjrzenie się im jako świadectwom wpływowej działalności Hozjusza oraz jej ważności w dyskursie kościelnym w XVI i XVII wieku. Niniejsze opracowanie prezentuje ustalenia dotyczące biblioteki kardynała, jak również wydobywa na światło dzienne woluminy dzieł biskupa warmińskiego z XVI wieku, zgromadzone w księżnicy seminaryjnej. Wprawdzie ich spis znajduje się w katalogu bibliotecznym, ale informacje w nim zawarte są z konieczności jedynie skrótowe. Przedstawione studium szczegółowo opisuje historię ksiąg, a także – co stosunkowo rzadko się zdarza – zdobienia popraw.

KARDYNAŁ HOZJUSZ JAKO BIBLIOFIL I PISARZ

Stanisław Hozjusz urodził się w Krakowie w rodzinie mieszczańskiej, która w XV wieku przybyła do miasta królewskiego z Badenii. Dzieciństwo spędził w Wilnie. Po ukończeniu studiów uniwersyteckich w Krakowie rozpoczął pracę na dworze biskupa Jana Konarskiego (1447–1525), a kontynuował ją u biskupów: Piotra Tomickiego (1464–1535) i Jana Chojęńskiego (1486–1538). W Bolonii i Padwie studiował prawo i literaturę klasyczną, a 8 czerwca 1534 roku uzyskał dyplom doktora obojga praw. W 1538 roku został sekretarzem królewskim oraz kanonikiem warmińskim, a następnie krakowskim (1540) i sandomierskim (1542). W 1543 roku Hozjusz przyjął święcenia kapłańskie. Awansował również na stanowisko sekretarza wielkiego koronnego, otrzymując obowiązek pilotowania spraw związanych z Prusami Królewskimi. Stał się dzięki temu uczestnikiem najważniejszych wydarzeń w państwie. W 1549 został biskupem chełmińskim, a w 1551 roku – biskupem warmińskim. Ponad połowę z dwudziestu ośmiu lat rządów w diecezji warmińskiej poświęcił na ważne misje zlecane przez papieża bądź króla. W maju 1558 roku na polecenie papieża Pawła IV (1476–1559) spędził łącznie pięć lat w Rzymie jako doradca Kurii Rzymskiej i inkwizytor, w Wiedniu jako legat oraz w Trydencie jako jeden z legatów papieskich. Po zakończeniu soboru trydenckiego 4 lutego 1564 roku powrócił do diecezji. Na polecenie króla Zygmunta II Augusta (1520–1572) 18 września 1569 roku ponownie wyjechał do Rzymu i już nigdy na Warmię nie wrócił¹.

Chociaż początkowo był zwolennikiem reformy Kościoła w duchu Erazma z Rotterdamu (1466/1467–1536), już w pierwszych latach rządów w diecezji warmińskiej Hozjusz stał się w polskim episkopacie jedną z głównych postaci w walce z reformacją. Na Warmii, mając władzę zarówno duchowną, jak i świecką, na bieżąco likwidował punkty zapalne i czynił to na wszystkich frontach, na których mógł działać. Biskupi na synodzie piotrkowskim w 1551 roku poprosili go, aby spisał katolickie wyznanie wiary, które byłoby pomocne w konfrontacji z innowiercami rozpowszechniającymi swoje ujęcie katechizmu. Pierwsza część dzieła *Confessio fidei catholicae christiana* ukazała się w 1553 w Krakowie, a całość w 1557 roku w Moguncji. Biskup warmiński niechętnie sięgał po środki przemocy wobec innowierców. Chciał ich nawrócić na drodze perswazji, ale nie było to

¹ W. Urban, *Hozjusz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 42–45; J. Misiurek, *Hozjusz Stanisław kard.*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VI, red. J. Walkusz, Lublin 1993, k. 1257; A. Kopiczko, *Hozjusz Stanisław*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 95–96; J. Wojtkowski, *Kalendarium Stanisława Hozjusza*, „*Studia Warmińskie*” (dalej: SW) 16 (1979), s. 7–89; A. Szorc, *Hozjusz jako rzecznik interesów polskich i katolickich w Prusach*, SW 20 (1983), s. 170–187; idem, *Stanisław Hozjusz*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 149–155; idem, *Sluga Boży Stanisław Hozjusz*, Olsztyn 2011, s. 9–117; J.A. Kalinowska, *Wyjazd kardynała Stanisława Hozjusza do Rzymu w 1569 roku*, SW 18 (1981), s. 181–204; eadem, *Stanisław Hozjusz jako humanista (1504–1579). Studium z dziejów kultury renesansowej*, Olsztyn 2004, s. 37–71; S. Kozakiewicz, *Stanisława Hozjusza nauka o zbawieniu w Kościele katolickim. Rozwój wybranych aspektów eklezjologicznych i soteriologicznych myśli Hozjusza w relacji do osiągnięć teologii współczesnej*, Olsztyn 2013, s. 39–53.

łatwe. Przekonał się o tym na przykładzie Elbląga, gdzie nie odniósł powodzenia w walce z luteranami².

Papież Pius IV (1499–1565) 26 lutego 1561 roku mianował Hozjusza kardynałem, a następnie legatem na sobór trydencki. Wśród pięciu legatów czterech było Włochami, a tylko biskup warmiński był innej narodowości, co było dla niego wielkim wyróżnieniem. Był to ostatni, a zarazem najważniejszy etap soboru, Hozjusz zaś miał poważny udział w podjęciu jego uchwał³.

Po zakończeniu soboru biskup warmiński wrócił do swojej diecezji. Mobilizował króla i biskupów do obrony religii katolickiej. W 1564 roku sprowadził do Polski jezuitów, którym w Braniewie zlecił założenie i prowadzenie kolegium oraz seminarium duchownego. Przeprowadził wizytację kanoniczną diecezji, a w 1565 roku odbył w Lidzbarku synod, na którym był obecny nuncjusz Jan Franciszek Commendone (1523–1584)⁴.

W 1573 roku otrzymał ważne stanowisko wielkiego penitencjarza. W jubileuszowym roku 1575 razem z papieżem otwierał święte drzwi w bazylice watykańskiej. Brał czynny udział w konsystorzach kardynalskich i podejmował powierzane mu zadania. W Kurii Rzymskiej był traktowany jako znawca spraw reformacji. Dla nacji polskiej zdobył kościół św. Stanisława i zaczął organizować hospicjum dla pielgrzymów z Polski. Zmarł w Capranica, niedaleko Rzymu, 5 sierpnia 1579 roku. Został pochowany w bazylice Matki Bożej na Zatybrzu, która była jego ostatnim kościołem tytularnym⁵.

² W. Urban, op. cit., s. 43; A. Szorc, *Stanisław Hozjusz a reformacja w Elblągu*, SW 7 (1970), s. 35–88; idem, *Stanisław Hozjusz...*, s. 160–166; A. Kopiczko, *Hozjusz Stanisław...*, s. 95–96; M. Borzyszkowski, *Erasmowi z Rotterdamu (1469–1536) w pięćsetną rocznicę urodzin*, SW 7 (1970), s. 294–295, 298–300; M. Józefczyk, *Istotne motywy i metoda postępowania Hozjusza w Elblągu*, SW 20 (1983), s. 147–152; J. Hochleitner, *Biskup Stanisław Hozjusz a Elbląg. Przyczynki do zrozumienia form, znaczenia i dziedzictwa aktywności Hozjusza w dobie reformy katolickiej*, „Studia Elbląskie” 1 (1999), s. 48–51, 54–59, 63–65; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 29, 37–71, 116–123; M. Ptaszyński, *Reformacja w Polsce a dziedzictwo Erasma z Rotterdamu*, Warszawa 2018, s. 94–95, 182, 187, 426.

³ W. Urban, op. cit., s. 44; A. Petrani, *Reforma trydencka*, „Prawo Kanoniczne” 7/3–4 (1964), s. 2–3; J. Korewa, *Z dziejów diecezji warmińskiej w XVI. Genezą braniewskiego Hozianum*, Poznań–Warszawa–Lublin 1964, s. 113–144; D. Wojtyśka, *Polacy na Soborze Trydenckim*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 15, 4 (1968), s. 99–104; idem, *Genezą wyboru Stanisława Hozjusza na legata papieskiego soboru trydenckiego*, SW 7 (1970), s. 120–139; A. Szorc, *Stanisław Hozjusz...*, s. 166–167.

⁴ W. Urban, op. cit., s. 44; J. Korewa, *Sprowadzenie jezuitów do Polski*, „Nasza Przyszłość” 20 (1964), s. 17–49; J. Obłąk, *O początkach Kolegium Jezuitów i Seminarium Duchownego w Braniewie*, SW 5 (1968), s. 5–41; T. Pawlúk, *Urząd penitencjarza wielkiego w czasach kardynała Stanisława Hozjusza*, SW 20 (1983), s. 17–21; J.J. Górny, *Czynności kardynała Stanisława Hozjusza na stanowisku wielkiego penitencjarza*, SW 20 (1983), s. 23–26; A. Szorc, A. Kopiczko, *Wyższe Seminarium Duchowne „Hosianum”*. Zarys dziejów, Olsztyn 1995; A. Kopiczko, *Hozjusz Stanisław...*, s. 96; J. Hochleitner, *Biskup Stanisław Hozjusz...*, s. 54–56; idem, *Jezuici w Dominium Warmińskim na przełomie XVI i XVII wieku*, SW 41–42 (2004–2005), s. 269–271; L. Piechnik, *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII w.*, Kraków 2001, s. 20–68; J.A. Kalinowska, *Działalność edukacyjna Stanisława Hozjusza w kontekście katolickiej reformy potrydenckiej*, „Forum Teologiczne” 4 (2003), s. 126, 130–137; eadem, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 76–81; A. Szorc, *Stanisław Hozjusz...*, s. 167; J. Wiśniewski, *Powołanie do istnienia i rozwój seminarium duchownego w diecezji warmińskiej*, „Studia Elbląskie” 15 (2014), s. 22–25.

⁵ W. Urban, op. cit., s. 45; J. Wojtkowski, *Kalendarium Stanisława Hozjusza...*, s. 96–102; A. Szorc, *Stanisław Hozjusz...*, s. 167–168; idem, *Śługa Boży...*, s. 118–128; A. Kopiczko, *Hozjusz Stanisław...*, s. 96; S. Kozakiewicz, *Stanisława Hozjusza nauka...*, s. 54–57.

Zdaniem A. Szorca, za sprawą wybitnych osiągnięć i wysokiego stopnia w hierarchii kościelnej, S. Hozjusz uważany jest za najwybitniejszego biskupa warmińskiego, a nawet całej pierwszej Rzeczypospolitej. Był pierwszym biskupem warmińskim, który został kardynałem, a na soborze trydenckim pełnił funkcję legata papieskiego. Odegrał znaczną rolę w ratowaniu i odnowie katolicyzmu w okresie reformacji w diecezji warmińskiej i w ogóle w Polsce⁶.

Dzięki zamięlowaniu do czytania i gorliwości do gromadzenia książek, na dworze biskupim w Lidzbarku Warmińskim, gdzie rezydował Hozjusz, istniała dosyć zasobna biblioteka. Wzmianki o niej pochodzą z korespondencji oraz z jego testamentu. Dotychczas nikt nie opracował zbiorów tej księżnicy. Jest to zadanie bardzo trudne, wymagałoby bowiem wielu szczegółowych kwerend archiwalnych i bibliotecznych w Polsce i niemal całej Europie, ponieważ zbiory te uległy rozproszeniu z powodu licznych podróży kardynała, jego śmierci poza diecezją warmińską, a także zawieruch wojennych, które dawały okazję do grabieży, a nawet niszczenia cennych kolekcji⁷. Działo się to przede wszystkim podczas III wojny północnej (1700–1721), kiedy to Szwedzi w 1704 roku wywieźli rękopisy z archiwum oraz książki z biblioteki biskupiej w Lidzbarku⁸. Ks. Stanisław Reszka (1544–1600), który był sekretarzem Hozjusza i wykonawcą jego testamentu, prawdopodobnie część rękopisów i druków przywiózł do Krakowa i przekazał Bibliotece Jagiellońskiej⁹. A.J. Kalinowska twierdzi, że należałoby założyć, iż biblioteka kard. Hozjusza składała się z następujących działów: teologia, filozofia, literatura innowiercza, humanistyka i twórczość własna¹⁰.

Biskup warmiński troszczył się o nabywanie interesujących go nowości wydawniczych. Większość książek kupował, niekiedy otrzymywał je w darze, czasem nawet z autorską dedykacją. Często napływały do niego prośby znajomych autorów o recenzje ich dzieł przed oddaniem do druku. Dzięki temu kardynał doskonale orientował się w wydawnictwach krajowych i zagranicznych. Ponadto do dokonywania zakupów angażował swoich krewnych i przyjaciół. W Krakowie pomagali mu w zdobywaniu książek: siostrzeniec Paweł Watt i szwagier Sebastian Ziegler, a także ks. Tomasz Płaza (ok. 1512–1593), proboszcz parafii św. Szczepana¹¹. W Poznaniu książki kupowali mu

⁶ A. Szorc, *Stanisław Hozjusz...*, s. 149.

⁷ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 53–54.

⁸ E. Brachvogel, *Die Bibliothek der Burg Heilsberg*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 23 (1929), s. 274–358; T. Borawska, *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996, s. 9; J.W. Heide, *Archiwum dawne i nowe lidzbarskiego kościoła archiepiskopalnego*, Olsztyn 2006, s. 50–51; T. Garwoliński, *Biblioteka biskupów warmińskich w Lidzbarku. Zarys dziejów*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1 (2015), s. 57–58; idem, *Utracone i zachowane kościelne księgozbiory warmińskie od XVII do XX wieku*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 3 (2015), s. 120.

⁹ J. Zathey, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. I: 1364–1775, Kraków 1966; A. Szorc, *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór (1565–1626)*, Olsztyn 1998, s. 77–78; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 53; T. Garwoliński, *Dzieje Biblioteki „Hosianum” (Braniewo–Olsztyn: 1565–2008)*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1–2 (2008), s. 62–63; idem, *Biblioteka biskupów warmińskich...*, s. 56.

¹⁰ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 54.

¹¹ Był kanonikiem wiślickim i proboszczem kościoła św. Szczepana w Krakowie. Był pochodzenia plebejskiego.

znajomi, a szczególnie księgarz Jan Patruus (ok. 1500–1583), który często odwiedzał targi we Frankfurcie i Lipsku, oraz lekarz Stefan Mikan. Za granicą rynki księgarskie przeszukiwali także stypendyści kardynała, np. Erazm Działyński (1547–1572), oraz zaprzyjaźnieni jezuici we Włoszech i w Niemczech, zwłaszcza Piotr Kanizjusz (1521–1597). O nowościach wydawniczych w Rzymie informował kard. Marco Antonio Amulio (1506–1572), biskup Rieti¹².

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie ma w swoich zbiorach tylko jeden wolumin posiadający znak przynależności do księgozbioru kardynała. Szesnastowieczna oprawa druku o sygnaturze Sd 1180¹³ jest bardzo zniszczona, jednak bp. prof. dr. hab. Julianowi Wojtkowskiemu (1927–2026) udało się odczytać wytłoczony na górnej okładzinie napis: „REVERENDISSIMO IN CHRISTO CARDINALI STANISLAO HOSIO WARMIENSI EPISCOPO”, ujęty w prostą ramkę. Choć skóra oprawy jest bardzo zniszczona, koniugacja napisu zdaje się jednoznacznie wskazywać, że jest to superekslibris napisowy o funkcji dedykacyjnej¹⁴. Trudno jednak określić kto był inicjatorem dedykacji. W druku zostało wyrwanych dziewiętnaście kart początkowych oraz karty końcowe od 253. Nie ma na jego kartach innych znaków własnościowych poza dwudziestowieczną pieczęcią biblioteki kolegiackiej w Dobrym Mieście¹⁵.

Stanisław Hozjusz należał do najbardziej poczytnych pisarzy religijnych XVI wieku¹⁶. Pisał dużo i szybko, posługując się piękną renesansową łaciną. Jego zdaniem język polski był za mało precyzyjny i niedojrzały do oddania głębi treści religijnych. Swoje teksty dyktował sekretarzom, najczęściej S. Reszce. Zadaniem skrybów było nie tylko pisać, ale również sprawdzać i notować kolokację cytatów z Pisma Świętego oraz dzieł ojców Kościoła, co było zajęciem czasochłonnym i wymagającym sporych umiejętności¹⁷.

Hozjusz pozostawił bogatą korespondencję, która w znacznej części zachowała się w archiwach i bibliotekach całej Europy. Szacuje się, że zbiór jego listów obejmuje ok. 12 tysięcy, z czego ok. 3 tysiące stanowią listy od kardynała. Są one rozproszone po wielu archiwach Europy, głównie w Polsce, Włoszech, Austrii, Niemczech, Francji

Znał się z Marcinem Kromerem, kilka lat spędził za granicą. Miał własny dorobek naukowy – zob. K. Opalińska, *Szlachta różnowiercza i pozostałości po jej księgozbiórach w zbiorach BUW (XVI w.)*, w: *Kolekcje historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, t. II, Warszawa 2009, s. 213.

¹² J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 53, 55; A. Szorc, *Sługa Boży...*, s. 130.

¹³ [Controversiae]: *De monachatu, haereticis, ecclesiasticis auctoritatibus et cetera*, [s.n.], non ante 1547 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Lublin 2012, s. 184.

¹⁴ A. Wagner, *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016, s. 285–287.

¹⁵ T. Garwoliński, *Stare druki z kolekcji biskupów warmińskich okresu renesansu przechowywane w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej. Studia*, t. II, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegła, Wrocław 2020, s. 184–185.

¹⁶ A. Szorc, *Sługa Boży...*, s. 129.

¹⁷ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 96; A. Szorc, *Sługa Boży...*, s. 130.

i Szwecji¹⁸. W swojej licznej korespondencji skierowanej do panujących, magnatów i duchownych autor wskazywał na anarchię szlachecką i powstania antyfeudalne idące w ślad za nowinkami religijnymi, a także rozbięcie jedności narodowej. Akcentował też podziały ideowe wewnątrz reformacji. Wykazywał się bezkompromisowością w obronie wiary chrześcijańskiej i jedności Kościoła, ale też troską o sprawy państwa i narodu polskiego¹⁹.

Biskup warmiński pisał głównie po łacinie, a po niemiecku i polsku układał jedynie kazania i listy do osób mniej wykształconych. Jego dorobek pisarski można podzielić na trzy zasadnicze części: młodzieńcze utwory poetyckie, dzieła polemiczne i obszerną spuściznę epistolarną²⁰.

Popularność pism Hozjusza wynikała stąd, że wprowadził on do teologii nowy, pozytywny styl dowodzenia właściwy humanistom, tzn. stosował dowodzenie przy użyciu autorytetu Pisma Świętego i ojców Kościoła. Uchodził za najlepszego, obok Erazma z Rotterdamu, znawcę literatury patrystycznej w XVI wieku. Tworzył dzieła teologiczne pełne erudycji i retoryki, ponieważ miał dobry warsztat pisarski, piękny styl wykształcony na wzorach antycznych i bogaty zasób słownictwa. Kardynał należał do typowych teologów polemicznych. Choć *Confessio* zawiera wykład pozytywny, to pozostałe dzieła napisał w celu przeciwstawienia się cudzym poglądom. Hozjusz pisał je w wieku dojrzałym, jako biskup warmiński i kardynał, by bronić doktryny katolickiej wobec zagrożeń ze strony reformacji. Dał pozytywny wykład wiary katolickiej i wykazywał sprzeczności oraz błędy w rozumowaniu innowierców²¹.

Hozjusz napisał siedem dzieł o charakterze polemicznym. Genezę każdego z nich były konkretne warunki zagrożenia ze strony innowierców lub było odpowiedzią na ich zarzuty. Dzieła kardynała, tworzone po łacinie i najczęściej adresowane do króla Zygmunta II Augusta, były przeznaczone przede wszystkim dla wykształconych elit, zwłaszcza przedstawicieli Kościoła oraz możnowładców świeckich – zarówno katolickich, jak i protestanckich. Nadrzędnym celem nauki Hozjusza, zawartej w jego dziełach, była troska o jedność Kościoła oraz przyjęcie nauki o prymacie papieża jako gwarancji tej jedności. Przekłady jego utworów na języki narodowe, na

¹⁸ J. Misiurek, *Hozjusz Stanisław kard....*, k. 1258; idem, *Sluga Boży Stanisław Hozjusz w świetle swych listów*, „Roczniki Teologiczne” 40, 5 (1993), s. 61; A. Szorc, *Rola dziejowa kardynała Stanisława Hozjusza*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005, s. 110; idem, *Stanisław Hozjusz...*, s. 168; idem, *Poszukiwanie pism kardynała Stanisława Hozjusza przez Komisję Historyczną w jego procesie beatyfikacyjnym*, „Roczniki Historii Kościoła” 3 (2011), s. 182–189; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 54–55.

¹⁹ W. Urban, op. cit., s. 44; T. Pawluk, *Niektóre aspekty kontrreformacyjnej postawy Stanisława Hozjusza*, SW 7 (1970), s. 91–100, 103–106; idem, *Sluga Boży Stanisław Hozjusz w świetle swych listów*, „Roczniki Teologiczne” 40, 5 (1993), s. 61–86; L. Nadolski, *Nauka kardynała Stanisława Hozjusza o jedności Kościoła*, SW 10 (1973), s. 5–7, 18–37; W. Nowak, *Niektóre przejawy ekumenicznej postawy Stanisława Hozjusza*, SW 18 (1981), s. 162–170; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 100–103.

²⁰ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 87.

²¹ Ibidem, s. 94–95; eadem, *Papiestwo w życiu i twórczości literackiej Stanisława Hozjusza (1504–1579)*, „Vox Patrum” 24 (2004), s. 406–407; A. Szorc, *Sluga Boży...*, s. 130–131.

które chętnie wyrażał zgodę, umożliwiały dotarcie zawartych w nich treści również do niższych warstw społecznych. Marcin Luter (1483–1546) natomiast pisał swoje utwory zazwyczaj w języku niemieckim, dzięki czemu były one łatwo dostępne dla szerokiego grona jego zwolenników²².

SZESNASTOWIECZNE WYDANIA DZIEŁ HOZJUSZA W BIBLIOTECIE „HOSIANUM”

Katalog szesnastowiecznych druków ze zbiorów Biblioteki WSD MW „Hosianum” obejmuje 1559 dzieł²³. Zasadniczy zręb piśmiennictwa z tego okresu tworzą publikacje religijne. Druki autorstwa kardynała Hozjusza, choć są licznie reprezentowane w księżnicy seminaryjnej, wcale nie są najliczniejsze. Więcej, bo aż czterdzieści jeden, jest w niej książek Lutra²⁴. Wśród szesnastu woluminów autorstwa Hozjusza siedem stanowią egzemplarze *Confessio fidei*, trzy – *Iudicium et censura*, w tym jeden w języku polskim, oraz sześć – *Opera omnia*²⁵. We wszystkich wydaniach na marginesach dodano odniesienia do tekstów biblijnych i patrystycznych oraz innych tekstów katolickich i protestanckich.

Confessio fidei catholicae christiana

Confessio fidei catholicae christiana jest najobszerniejszym i najbardziej poczytnym dziełem Hozjusza, które zapewniło autorowi światowy rozgłos. Wzięło początek z krótkiego wyznania wiary, spisane go w ciągu kilku dni podczas synodu piotrkowskiego w czerwcu 1551 roku. Pierwsza część *Confessio* została wydana w drukarni dziedziców Marka Scharffenberga († 1544) w 1553 roku anonimowo. Całość wydrukował po raz pierwszy Franciszek Behem (1500–1582) w Moguncji w 1557 roku²⁶. Kanonik antwerpski Henryk Dunghen (1511–1596) na karcie tytułowej *Opera omnia*, wydanej w Antwerpii w 1571 roku zaznaczył, że autor, starannie sprawdzając, powiększył *Confessio* o więcej niż czterdzieści stron²⁷. Hozjusz więc kilkakrotnie modyfikował tekst wyznania wiary, dlatego ostateczna wersja znalazła się w dopiero

²² J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 96.

²³ J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*

²⁴ T. Garwoliński, *Charakterystyka zbioru druków z XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 102 (2014), s. 54.

²⁵ Idem, *Polonika z XVI wieku w Bibliotece „Hosianum”*, w: *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016, s. 135–136; T. Garwoliński, K. Kamiński, *Druki reformacyjne oraz polemiczne i kontrreformacyjne w zasobie Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1 (2021), s. 135–136.

²⁶ J. Jezierski, *Nauka Stanisława Hozjusza o Słowie Bożym*, „Studia Warmińskie” 22–23 (1985–1986), s. 238; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 128; A. Szorc, *Sługa Boży...*, s. 132; S. Kozakiewicz, *Stanisława Hozjusza nauka...*, s. 61.

²⁷ J. Wojtkowski, *Dzieła Stanisława Hozjusza. Oryginały i przekłady*, „Roczniki Historii Kościoła” 3 (2011), s. 172.

w kolońskim wydaniu *Opera omnia* z 1584 roku, czyli pięć lat po śmierci biskupa warmińskiego²⁸.

Jeszcze za życia kardynała dzieło posiadało aż trzydzieści wydań w różnych językach, z modyfikacjami autora. Według bibliografii Estreichera w XVI wieku ukazały się tłumaczenia *Confessio* na język niemiecki (Ingolstadt 1560, Dillingen 1572) i na język francuski (Paryż 1566 i 1579)²⁹.

Kardynał ukazał w swoim opracowaniu podstawowe prawdy Kościoła katolickiego i podał ich uzasadnienie, odwołując się do licznych fragmentów Pisma Świętego oraz wypowiedzi ojców i doktorów Kościoła³⁰. Polemizował z protestanckim wyznaniem wiary *Confessio Augustana* (1530). Dał jasny wykład wiary katolickiej w dziewięćdziesięciu trzech rozdziałach. Układ dzieła jest prosty: w pierwszej części (rozdziały 1–57) jest mowa o wierze i nadziei chrześcijańskiej, przy czym Hozjusz postawił znak równości między katolikami a chrześcijanami, natomiast tego tytułu odmawiał innowiercom; część druga (rozdziały 58–93) traktuje o chrześcijańskiej miłości i usprawiedliwieniu. Wyjaśnił naukę Kościoła o krzyżu, przedstawił znaczenie Pisma Świętego, scharakteryzował przymioty Kościoła: jeden, święty, powszechny i apostołski. Wyłożył naukę o siedmiu sakramentach świętych. Dał również swój komentarz do Modlitwy Pańskiej, Pozdrowienia Anielskiego, cnót boskich: wiary, nadziei i miłości, przykazania miłości oraz całego Dekalogu. Zajął się także sprawami kultu religijnego. W ostatnim rozdziale skierował zachętę do wszystkich wiernych, jak również innowierców, prosząc, by byli jednomyślni i przyjęli *Confessio*. Wykład ma charakter pozytywny, choć w niektórych częściach dzieła kardynał odpowiadała na zarzuty treści religijnej i społecznej Andrzeja Frycza Modrzewskiego (1503–1572), zamieszczone w jego rozprawie *De Republica emendanda*³¹.

Dzieło Hozjusza przewyższa wartością wcześniejsze tego typu opracowania. Stało się prawdziwym bestsellerem swoich czasów. Wielu pod jego wpływem ugrunтоваło się w wierze katolickiej, a wielu wróciło do katolicyzmu. Nauka biskupa warmińskiego oddziaływała na twórczość pisarską między innymi jego bliskiego przyjaciela Piotra Kanizjusza, jak również Roberta Bellarmina (1542–1621)³².

Najstarszym wydaniem *Confessio* w zasobach Biblioteki „Hosianum” jest egzemplarz o sygnaturze Dp 215³³, zawierający pierwszą część dzieła. Został wydrukowany

²⁸ J. Jezierski, op. cit., s. 238.

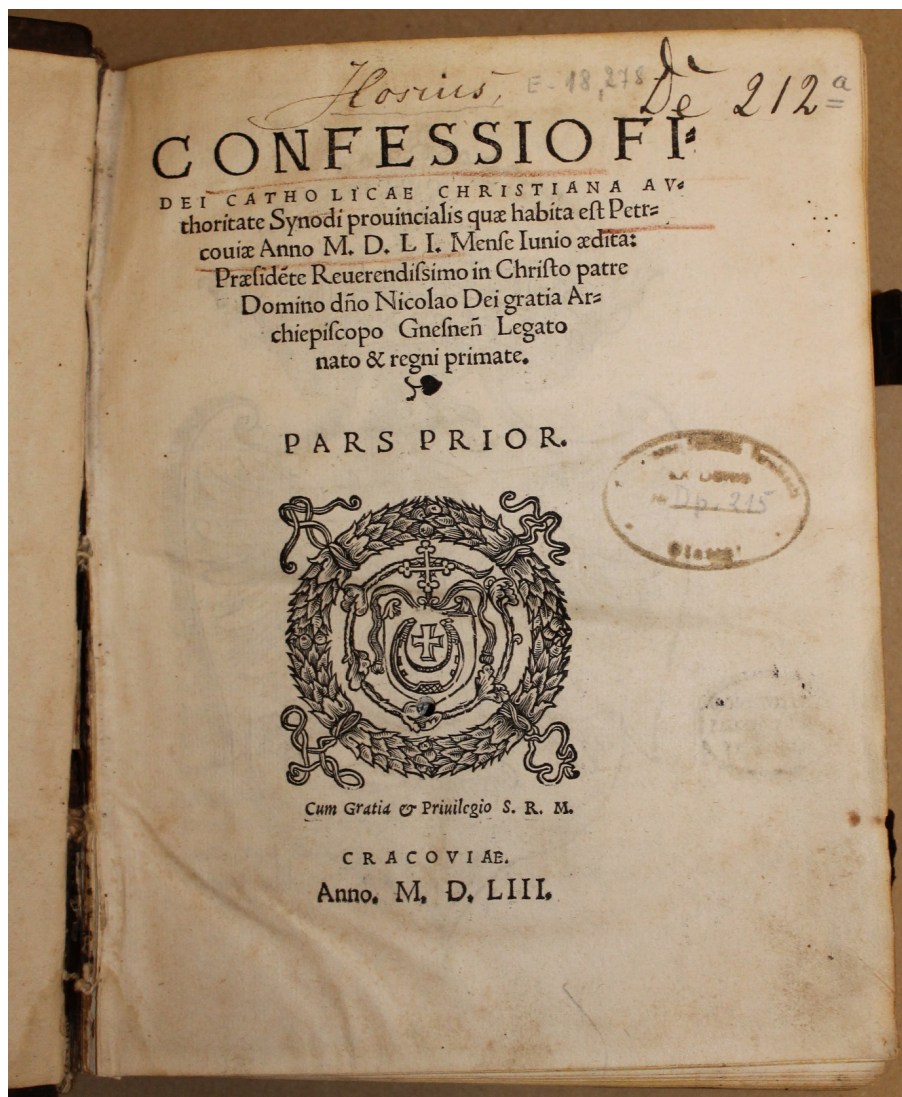
²⁹ J. Wojtkowski, *Dzieła Stanisława Hozjusza...*, s. 173–174.

³⁰ W. Urban, op. cit., s. 43; T. Pawluk, *Niektóre aspekty kontrreformacyjnej postawy*, s. 102; J. Misiurek, *Hozjusz Stanisław kard...*, k. 1258; J.A. Kalinowska, *Papiestwo w życiu...*, s. 410–411; E. Weber, *Źródła patrystyczne teologii Stanisława Hozjusza*, Olsztyn 2004, s. 7–110; A. Szorc, *Śługa Boży...*, s. 132.

³¹ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 97; A. Szorc, *Śługa Boży...*, s. 132; S. Kozakiewicz, *Stanisław Hozjusz nauka...*, s. 61.

³² A. Szorc, *Śługa Boży...*, s. 132–133; S. Kozakiewicz, *Stanisław Hozjusza nauka...*, s. 13–14.

³³ S. Hozjusz, *Confessio fidei catholicae christiana*. Pars I, Kraków, Drukarnia dziedziców Marka Scharffenbergera, 1553 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 344–345.

Fot. 1. Karta tytułowa najstarszego wydania *Confessio fidei* (Kraków 1553)

w oficynie dziedziców Marka Scharffenberga³⁴ w formacie *quarto*. Na karcie tytułowej wytłoczony został herb prymasa Mikołaja Dzierzgowskiego (ok. 1490–1559) w ozdobnym wieńcu, na jej odwrocie – herb króla Zygmunta Augusta, a po nim – dedykacja skierowana do monarchy. Jako pięćdziesiąty ósmy rozdział autor dołączył wykład Modlitwy Pańskiej św. Cypriana. Tekst został ozdobiony drzeworytowymi

³⁴ Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, t. I: Małopolska, część 1: wiek XV–XVI, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 260–261.

inicjałami w różnych stylach na początku każdej części. Edycja posiada jednak sporą ilość błędów, o czym świadczy dołączona na końcu errata umieszczona aż na trzynastu kartach. Na marginesach sporządzono kilkanaście odręcznych notatek oraz podkreśleń tekstu i zaznaczeń, większość obok treści dotyczących sakramentów.

Jedynym znakiem proveniencyjnym jest dziewiętnastowieczna pieczętka „Bibliotheca Lycei Regii Hosiani”, co wcale nie oznacza, że książka znalazła się w księgozbiorze dopiero wtedy.

Wolumin posiada oryginalną oprawę renesansową. Są to deski obleczone brązową skórą ozdobioną kompozycją ramową, co oznacza, że pole zostało podzielone na wyraźnie wyodrębnioną część centralną i bordiurę, czyli obramowanie otaczające zwierciadło³⁵. Bordiurę górnej okładziny tworzy rama sporządzona radełkiem z umieszczonymi w arkadach półpostaciami przedstawiającymi św. Pawła, św. Piotra i niezidentyfikowaną sylwetkę z rokiem 1539, naprzemiennie z kwiatonami. Wizerunki znajdują się w ramach zwieńczonych ozdobnymi łukami. W zwierciadle odbito powszechnie stosowaną w okresie kontrereformacji plakietę ukazującą Ukrzyżowanego³⁶ oraz węża na pustyni. Nad plakietą został wyciśnięty z tłoków literniczych napis „CONFESSIO”, a pod – „FIDEI”, czyli skrócony tytuł dzieła. Zewnętrzną ramę dolnej okładziny wykonano za pomocą radełka przedstawiającego popiersia dwóch, trudnych do zidentyfikowania postaci, umieszczonych w okręgu, które są od siebie oddzielone dekoracją floralną. Zwierciadło tworzą trzy pionowe pasy sporządzone tym samym radełkiem, a oddziela je rama wykonana strychulcem. Skóra oprawy jest mocno wytarta i popękana. Zachowała się jedna zapinka, a druga została urwana.

Wolumin o sygnaturze De 1965³⁷ jest również pierwszą częścią *Confessio*, wydrukowaną w oficynie Sebalda Mayera († 1576) w Dillingen w 1557 roku w formacie *quarto*. Dzieło ozdobiono inicjałami drzeworytowymi. Po liście dedykacyjnym umieszczono spis treści. Na marginesach poczyniono liczne notatki i podkreślenia tekstu, które świadczą o tym, że egzemplarz był często używany. Jeden z czytelników zostawił w nim również kartkę z datą „13 Juli 1929”. Zapiski zostały wykonane przez różne osoby i w różnym czasie, na co wskazuje niejednolita barwa atramentu.

Egzemplarz w XVI wieku należał do Fryderyka Zochera, następnie do Jana Zocherera³⁸, proboszcza we Fristingen, niedaleko Dillingen. Następny wpis świadczy o tym, że Franciszek Adolf Namszanowski (1820–1900)³⁹, biskup tytularny Agathopo-

³⁵ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, *Leksykon opracowawczy*, Bydgoszcz 2023, s. 322.

³⁶ Ibidem, s. 132.

³⁷ S. Hozjusz, *Confessio fidei catholicae christiana*. Pars 1, Dillingen, Sebald Mayer, 1557 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 345.

³⁸ Wszystko wskazuje na to, że „Zocher” i „Zocherer” oznacza to samo nazwisko.

³⁹ Urodził się w 1820 roku w Gdańsku. Studiował teologię najpierw we Wrocławiu, a potem w Braniewie. W 1846 roku przyjął święcenia kapłańskie we Fromborku. Duszpasterzował w parafiach o przewadze ludności polskiej: Starym Targu, Bartagu, Biskupcu i Olsztynku. Był proboszczem w Gryżlinach, a następnie w Ramsowie. W 1861 roku został proboszczem w Królewcu, gdzie był również dziekanem sambijskim oraz duszpasterzem studentów i żołnierzy. W 1866 roku

lis, ofiarował książkę ówczesnemu kanonikowi Andrzejowi Thielowi (1826–1908)⁴⁰, późniejszemu biskupowi warmińskiemu, w dniu jego imienin w 1871 roku. Kolejnym znakiem własnościowym jest pieczętka „Bibliotheca Lycei Regii Hosiani”.

Oprawa woluminu mogła zostać wykonana pod koniec XVI lub na początku XVII wieku. Jest to typowa oprawa pergaminowa półtwarda⁴¹, wykonana z gładkiego naturalnego pergaminu barwionego na pomarańczowo, który został naciągnięty na wzmocnioną okładzinę tekturową. Oprawa jest zawiązywana przez skórzanę paski. Zarówno tektura, jak i skóra są uszkodzone, widoczne są na nich zagięcia i przedarcia.

Egzemplarz o sygnaturze Dp 364 (lub XVI O 088)⁴² zawiera drugą część *Confessio*, a został wydany w kolońskiej oficynie Maternusa Cholinusa (1525–1588) w 1573 roku w formacie *octavo*. Po krótkim wprowadzeniu wydawcy umieszczono spis rozdziałów, następnie użyte cytaty biblijne i indeks rzeczowy. Na stronie tytułowej wytłoczono winietę drzeworytową, pełniącą funkcję sygnetu drukarskiego. Tekst rozpoczyna ozdobny inicjał drzeworytowy. Książka nosi ślady użytkowania w postaci kilkunastu notatek rękopiśmiennych na marginesach oraz większej ilości podkreślań tekstu.

Wolumin został ofiarowany klasztorowi bernardynów w Wartenburgu (Barczewo) przez kard. Andrzeja Batorego (1563–1599)⁴³, o czym świadczy jego własnoręczny

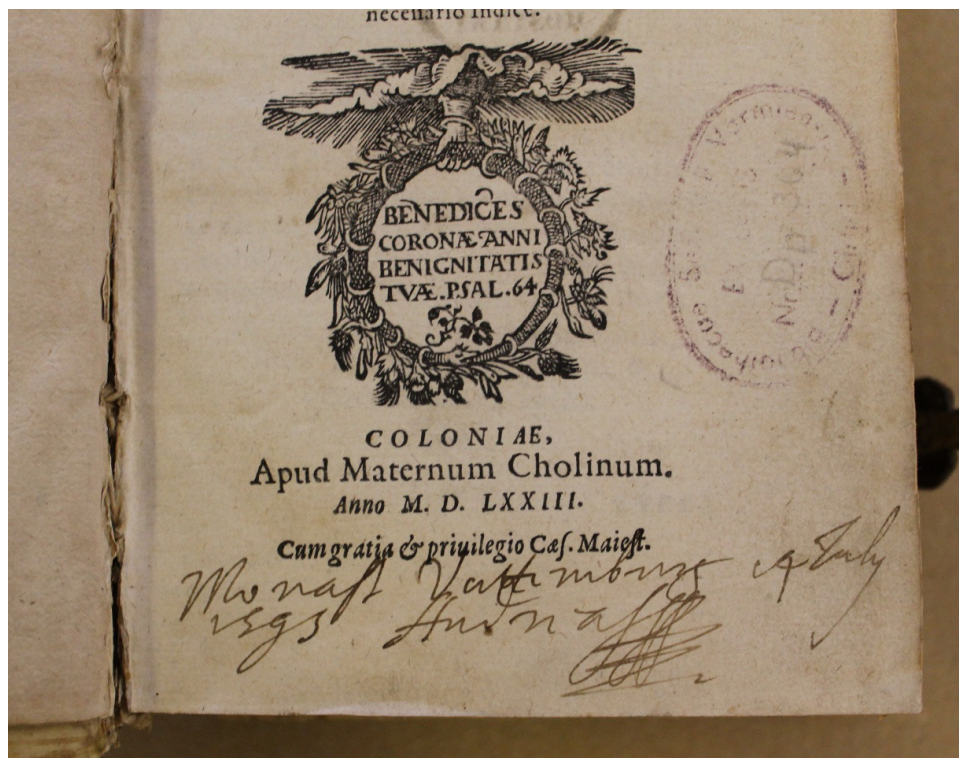
został mianowany generalnym duszpasterzem armii pruskiej, a w 1868 roku biskupem tytularnym Agathopolis. Następnie przeniósł się do Berlina. Naraził się władzom pruskim, ponieważ przyjął stanowisko ugodowe po ogłoszeniu nieomyślności papieża podczas Soboru Watykańskiego I. W 1873 roku władze pruskie zniosły generalne duszpasterstwo wojskowe, a bp. Namśzanowski przeniósł w stan spoczynku. Osiedlił się w Oliwie. W 1896 roku otrzymał godność kanonika warmińskiego i pomagał w posłudze bp. Andrzejowi Thielowi. Zmarł we Fromborku w 1900 roku – zob. M. Borzyszkowski, *Namśzanowski Franciszek Adolf*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 171–172.

⁴⁰ Urodził się w 1826 roku w Tłokowie. W latach 1845–1849 studiował w Braniewie. W 1849 roku przyjął we Fromborku święcenia kapłańskie. Był wikariuszem w Kłajpedzie i Drangowskim koło Tylży. W latach 1851–1853 kontynuował studia na uniwersytecie we Wrocławiu. W 1853 roku habilitował się z historii Kościoła i prawa kościelnego w Liceum Hosianum w Braniewie, a w 1859 roku uzyskał stopień doktora teologii na Uniwersytecie Wrocławskim. Wykładał historię Kościoła i prawo kanoniczne w Braniewie. Był współzałożycielem Warmińskiego Stowarzyszenia Historycznego, a w latach 1869–1885 jego prezesem. W 1861 roku przebywał w Rzymie, gdzie zbierał materiały do dziejów papieża. W 1870 został kanonikiem warmińskim, a w 1871 roku wikariuszem generalnym. Po przeniesieniu bp. Filipa Krementza na stolicę arcybiskupią do Kolonii został w 1886 roku biskupem warmińskim. Zmarł we Fromborku w 1908 roku – zob. M. Borzyszkowski, *Thiel Andrzej*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 253–254.

⁴¹ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 296; T. Garwoliński, *Charakterystyka opraw starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Zbiory polskie*, red. A. Wagner, współpr. D. Ryszkowska-Mirowska, A. Mazerska, Toruń 2020, s. 232.

⁴² S. Hozjusz, *Confessio christianae catholicae fidei*. T. 2, Köln, Maternus Cholinus, 1573 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 347–348.

⁴³ Urodził się w 1563 roku w Siedmiogrodzie. Był synem Andrzeja (marszałka dworu króla węgierskiego) i bratankiem Stefana (króla polskiego). Kształcił się w kolegium jezuitów w Pułtusku oraz w Rzymie. W 1581 roku został kanonikiem warmińskim. Uczestniczył w działalności politycznej. W 1583 i 1586 roku jeździł z misją królewską do Rzymu. W 1584 roku został koadiutorem bp. Marcina Kromera. W tym samym roku został mianowany przez Grzegorza XIII kardynałem. W 1589 roku objął urząd ordynariusza warmińskiego bez przyjęcia święceń kapłańskich i biskupich. W 1597 roku przyjął jedynie święcenia subdiakonatu. W diecezji wprowadzał reformy soboru trydenckiego, wspierał działalność zakonów, przeprowadził wizytację parafii. Odbudował gruntownie klasztor franciszkański w Wartenburgu (Barczewo), posiadał bogatą bibliotekę i otaczał się humanistami. Został zamordowany podczas ucieczki po przegranej bitwie o tron w Siedmiogrodzie z hospodarem wołoskim Michałem Walecznym w 1599 roku – A. Kopiczko, *Batory Andrzej*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 16–17.

Fot. 2. Własnoręczny podpis kard. Andrzeja Batorego w *Confessio fidei* z 1573 roku

wpis z podpisem i datą 14 lipca 1593 (lub 1595) roku. Jest to jedna z ksiąg zapisanych przez biskupa warmińskiego barczewskiemu konwentowi⁴⁴, który otaczał szczególną troską⁴⁵. Na odwrocie karty tytułowej przystawiono pieczętkę „Bibliotheca Lycei Regii Hosiani” z XIX wieku.

Druk został oprawiony w renesansową oprawę sporządzoną z desek obleczonych świńską skórą. Zachowały się obie zapinki. Dwie okładziny są ozdobione podobną kompozycją ramową wykonaną za pomocą strychulca oraz radełka z postaciami Erazma z Rotterdamu z podpisem „ERA”, Filipa Melanchtona (1497–1560) z podpisem „PHIL”, Marcina Lutra z podpisem „MA*L” i Jana Husa (1369–1415) z podpisem „IO*H”. Popiersia reformatorów, ukazane z profilu, zostały umieszczone

⁴⁴ T. Garwoliński, *Stare druki z kolekcji...*, s. 193–195.

⁴⁵ E. Veress, *Báthory András b. püspök könyvtára*, Budapest 1905; J. Kolberg, *Beiträge zur Geschichte des Kardinals und Bischofs von Ermland Adreas Bathory*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1910, Bd. XVII, s. 722; W. Szydłowska, *Pomnik grobowy Batorych w Barczewie na Warmii*, w: *Studia Pomorskie*, t. I, red. M. Walicki, Wrocław–Kraków 1957, s. 236, 240; I. Horn, *Andrzej Batory*, Warszawa 2010, s. 170–171; M. Zalewski, I. Horn, *Miedzy Polską i Węgrami, wiarą i polityką – o Andrzeju Batorem kardynale, biskupie warmińskim i księciu Siedmiogrodu*, Rawa Mazowiecka 2019, s. 46.

w owalnych medalionach otoczonych kwiatonami. W zwierciadle górnej okładziny odbito plakię przedstawiającą Sprawiedliwość z napisem: „IVSTITIE QVISQVIS PICTVRAM LVMIINE CERNIS DIC DEVS”. Personifikacja Sprawiedliwości została ujęta jako półpostać trzymająca w jednej ręce miecz, a w drugiej wagę na tle arkiady⁴⁶. Nad i pod plakię umieszczono pas ozdobiony dwiema niewielkimi rozetami, a między nimi pędem z liśćmi. W plakiecie dolnej okładziny umieszczono w podobny sposób personifikację Lukrecji z napisem: „CASTA TVLIT MAGNAM FORME LVCRETIA LAVDEM FACTA”. Postać trzyma w ręku miecz, którym popełnia samobójstwo⁴⁷. Skóra na grzbiecie książki została ozdobiona motywami floralnymi.

O pierwsze pełne wydanie *Confessio*, które wyszło z oficyny Franciszka Behema w Moguncji w 1557 roku, zabiegał i sfinansował księgarz poznański Jan Patruus. Na był on jednocześnie wyłączne prawo do kolportażu tego dzieła. Niestety, publikacja zawierała wiele błędów drukarskich⁴⁸. Biblioteka „Hosianum” w swoich zasobach ma dwa egzemplarze tej edycji. Są to druki w formacie *folio*. Na karcie tytułowej wytłoczono herb króla Zygmunta Augusta, który ponownie pojawił się po dedykacji. Na odwrocie karty tytułowej umieszczono drzeworyt przedstawiający monarchę⁴⁹. Po spisie treści dołączono herb arcybiskupa Mikołaja Dzierzgowskiego, prymasa Polski, na którego zlecenie wydrukowano dzieło. Tekst ubogaczają liczne ozdobne inicjały drzeworytowe kilku rodzajów. Na końcu umieszczono indeks rzeczowy, spis tekstów biblijnych, indeks autorów i erratę.

Egzemplarz o sygnaturze Sd 340⁵⁰ na karcie tytułowej zawiera herb Zygmunta Augusta, a na odwrocie – jego portret. Na wewnętrznej stronie okładki znajduje się wpis mówiący o tym, że 3 czerwca 1592 roku olsztyński rajca Tomasz Poposa⁵¹ ofiarował księgę ks. Baltazarowi Chorzelewiuszowi (ur. 1544)⁵². Następnie wolumin należał do

⁴⁶ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 26–27.

⁴⁷ Lukrecja była córką rzymskiego patrycjusza Spuriusza Lukrecjusza Tricipitina i żoną Lucjusza Tarkwiniusza Kollatyna. Pod nieobecność męża została zgwałcona przez Sekstusa Tarkwiniusza. Nie mogła znieść hańby i popełniła samobójstwo – zob. *Mała encyklopedia kultury antycznej*, red. Z. Piszczek, Warszawa 1973, s. 429.

⁴⁸ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 132–133.

⁴⁹ Obie ryciny – herb i portret – wykorzystano w bazyilejskim wydaniu *De origine et rebus gestis Polonorum* M. Kromera z 1555 roku. W przypadku portretu zmieniono tekst typograficzny.

⁵⁰ S. Hozjusz, *Confessio catholicae fidei christiana*, Mainz, Franz Behem, 1557 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 345–346.

⁵¹ Rodzina Poposa była znaną i zasłużoną w Olsztynie, odnotowywaną w źródłach w XVI i XVII wieku. Jej przedstawiciele pełnili różne urzędy w radzie miasta, ale też jeden z nich był malarzem i wykonywał różne prace dla Warmińskiej Kapituły Katedralnej – zob. C. Wunsch, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Allenstein*, Königsberg 1933, s. 126.

⁵² „Ego Thomas Poposa, Allensteinensis Senator, Venerabili et eximio viro Domino Balthasero Chorzeleńlo, Parrocho Dluiten. amico et fautori suo multa obseruantia colando amoris singularis ergo donaul. Anno Salutis 1592 3 Junij”. Baltazar Chorzelewiusz (z Chorzele) urodził się w 1544 roku w Chorzele. Studiował w Pułtusk. Świecenia niższe, subdiakonatu i diakonatu przyjął w kościołach w Pułtusk i Płocku. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1569 roku w kolegiacie pułtuskiej. W 1574 roku przybył na Warmię i przez cztery lata był kapłanem i polskim kaznodzieją w Jezioranach. W latach 1578–1580 pracował w Olsztynie. Tutaj ufundował beneficjum przy głównym ołtarzu św. Jakuba. 9 lipca 1580 roku został mianowany przez bp. Marcina Kromera proboszczem w Dywitach – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821. Część 2. Słownik*, Olsztyn 2000, s. 44.

bliżej nieznanego Tomasza Kolbera (lub Kodbera). Kolejny wpis pochodzi z 13 stycznia 1611 roku i dotyczy przynależności do księgozbioru ks. Michała Fryderyka Ciarickiego (1579–1638), proboszcza olsztyńskiego⁵³. Z kolei 22 lipca 1618 roku druk został przekazany kaznodziei klasztoru bernardynów w Barczewie. Ostatnim historycznym znakiem własnościowym jest dziewiętnastowieczna pieczęć „Bibliotheca Lycei Regni Hosiani”.

Renesansowa oprawa woluminu została wykonana z fazowanych⁵⁴ desek obelczonych brązową skórą cielęcą. W dekoracji okładek zastosowano układ ramowy, czyli podział pola z wyraźnie wyodrębnioną częścią centralną i bordiurą otaczającą zwierciadło. Niewątpliwą ozdobą oprawy były metalowe guzy rozmieszczone w narożach obu okładek. Jednak pozostały z nich zaledwie dwa. Ramy zdobiące oprawę są oddzielone liniami strychulcowymi. Do wykonania bordiury użyte zostało radełko ze scenami przedstawiającymi: Ukrzyżowanego z napisem „SATISFATIO”, węża na pustyni, Adama i Ewę z napisem „PECCATVM” oraz Zmartwychwstałego z napisem „IVSTIFICATIO”. Centralna część zwierciadła została ozdobiona pionowym pasem wykonanym tym samym radełkiem. Otacza ją rama utworzona za pomocą radełka z pięcioma różnymi portretami umieszczonymi w tondach, otoczonymi kwiatonami. Zewnętrzną ramę zwierciadła zdobią niewielkie kwiaty i pędy z listkami. Obie okładziny sporządzono w ten sam sposób. Jedyną różnicą jest to, że nad zwierciadłem górnej okładziny wytłoczono skrócony tytuł dzieła: „CONFESSIO FIDEI”.

Egzemplarz o sygnaturze Sd 325⁵⁵ był częścią księgozbioru Biblioteki Kolegiackiej w Dobrym Mieście, o czym świadczy biały napis na grzbiecie „519”. Księga nosi liczne ślady użytkowania w postaci odręcznych notatek. Nie zachowała się w niej strona tytułowa ani oryginalna oprawa. Karta tytułowa z wizerunkiem monarchy została skopiowana i doklejona już w XX wieku. Oprawa zaś pochodzi z II poł. XIX lub początku XX stulecia i powstała przez obleczenie kartonu papierem nakrapianym⁵⁶. Grzbiet i naroża okładek pokryto brązową skórą. Krawędzie bloku książki są nakrapiane niebieską farbą.

Wolumin o sygnaturze Sd 295⁵⁷ jest wiedeńskim wydaniem *Confessio* z 1560 roku. Egzemplarze pierwszego wiedeńskiego wydania w liczbie 1400 zostały tak szybko rozsprzedane, że jeszcze tego samego roku ukazały się dwie następne edycje⁵⁸.

⁵³ Urodził się w 1579 roku w rodzinie luterańskiej w Pasymiu. Studiował w Pradze, Krakowie i Ołomuńcu, gdzie ukończył kurs filozofii. Był proboszczem w Kwiecewie, a w latach 1609–1616 w Olsztynie. W 1626 roku był proboszczem w Bisztynku. Napisał historię Świętej Lipki (*Historia Lindae Marianae*), którą wydano w 1626 roku w Braniewie. Zmarł w 1638 roku – A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie*, Olsztyn 2000, s. 45.

⁵⁴ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 79–80.

⁵⁵ S. Hozjusz, *Confessio catholicae fidei christiana*, Mainz, Franz Behem, 1557 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 346.

⁵⁶ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 283.

⁵⁷ S. Hozjusz, *Confessio catholicae fidei christiana*, Wien, Michael Zymmermann, 1560 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 346–347.

⁵⁸ H.D. Hojtyńska, *Geneza wyboru Stanisława Hozjusza na legata papieskiego soboru trydenckiego*, SW 7 (1970), s. 125.

Trudno stwierdzić, którą z nich reprezentuje omawiany druk. Został on wytłoczony w formacie *folio*. Po dedykacji ozdobiono go drzeworytowym herbem króla Zygmunta II Augusta. Przed tekstem właściwym umieszczono spis cytowanych autorów, spis rozdziałów, wstęp, uwagi autora, czwartą katechezę Cyryla – arcybiskupa Jerozolimy na temat ciała i krwi Chrystusa oraz spis cytatów biblijnych. W tekście użyto wielu ozdobnych inicjałów.

Egzemplarz od XVI wieku należał do rodziny Bużeńskich, najpierw do Hieronima. Był to żyjący w latach ok. 1513–1580 podskarbi wielki koronny, który zbudował pozycję swojego rodu⁵⁹, albo jego bratanek, kasztelan sieradzki († 1603), który przeszedł na katolicyzm⁶⁰. 23 marca 1692 roku wolumin został zapisany Kolegium Jezuickiemu w Braniewie⁶¹ przez ks. Stanisława Bużeńkiego († 1692)⁶², dziekana kapituły warmińskiej. Na odwrocie karty tytułowej widnieje dziewiętnastowieczna pieczęć „Bibliotheca Lycei Regni Hosiani”. Druk został oprawiony w tekturę obłożoną pergaminem barwionym na czerwono. Z czasem warstwy farby uległy wykruszeniu. Na grzbiecie czarnym atramentem zapisano: „STANISLAI | HOSII | Confessio Catho- | licae Fidei | Christiana”. Ze względu na poważne zniszczenia kart oraz oprawy wolumin został poddany pracom konserwatorskim w 2008 roku.

Wolumin o sygnaturze Dp 231⁶³ wyszedł spod pras oficyny Ioannesa Steelsiusa (1500–1562) w Antwerpii w 1561 roku. Został wydrukowany w formacie *octavo*.

⁵⁹ Urodził się ok. 1513 roku. Przed 1542 rokiem był skarbnikiem biskupa poznańskiego Sebastiana Branickiego, a w 1550 roku skarbnikiem królowej Bony. Był dworzaninem Zygmunta I Starego, a następnie Barbary Radziwiłłówny. W 1552 roku został żupnikiem krakowskim. Jednocześnie był sekretarzem królewskim. W 1559 roku został burgrabią krakowskim. W latach 1569–1578 był podskarbis wielkim koronnym. Po złożeniu przez niego funkcji król Stefan Batory w dowód uznania nadał w 1579 roku kasztelanę sieradzką. Porzucił katolicyzm i przeszedł na kalwinizm, przez pewien czas sympatyzował też z braćmi polskimi. Utrzymywał stosunki z wybitnymi teologami szwajcarskimi. Zamienił na zbór świątynię katolicką w Żabnie, zbudował też zbór kalwiński w Wieliczce. Podpisał konfederację warszawską 1573 roku. W 1573 roku potwierdził elekcję Henryka Walezego na króla Polski. Zmarł w 1580 roku w Krzeczowie – zob. S. Bodniak, *Bużeński Hieronim*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 156–157; K. Opalińska, op. cit., s. 161–162.

⁶⁰ Studiował na uniwersytecie w Lipsku. Angażował się w działalność sejmikową, deputacką i sejmową. W 1584 roku został marszałkiem Trybunału Koronnego. Jako senator brał udział w obradach sejmu w 1591 i 1597 roku. Na elekcji w 1587 r. udzielił poparcia królewiczowi Zygmunтови Wazie. W 1588 roku otrzymał od króla w nagrodę nominację na kasztelanę sieradzką oraz starostwo wareckie. Zmarł w 1603 roku – zob. S. Bodniak, *Bużeński Hieronim*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 157; K. Opalińska, op. cit., s. 162–163.

⁶¹ „Inscriptus Collegio Brunsbergensi Soc.[ietatis] IESV per testamentum a Perillustri R[euere]nd[issi]mo D[omi]ni Stanisłao Bużeński Decano Varmiensi A[nn]o 1692 die 23 Martij Oretur pro eo”.

⁶² Pochodził z okolic Sieradza. Doktorat obojga praw uzyskał w Akademii Krakowskiej. Był regensem w kancelarii wicekanclerza królewskiego Tomasza Ujejskiego oraz sekretarzem prymasa Wacława Leszczyńskiego. W 1664 roku został kanonikiem warmińskim, rok później kanonikiem gnieźnieńskim, a następnie krakowskim oraz archidiaconem kaliskim. W 1689 roku został mianowany wikariuszem generalnym. Cieszył się zaufaniem bp. Michała Radziejowskiego, w którego imieniu przejmował rządy w diecezji warmińskiej na czas nieobecności. Był też oficjałem. W 1682 roku został dziekanem kapituły katedralnej we Fromborku. Napisał biografię biskupów gnieźnieńskich. Swoją bogatą bibliotekę przekazał uniwersytetowi w Krakowie i kolegium jezuickiemu w Braniewie. Ufundował ołtarz św. Jana Chrzciciela w katedrze fromborskiej. Ustanowił stypendia dla Warmiaków studiujących w Akademii Krakowskiej. Zmarł w 1692 roku. Został pochowany w katedrze fromborskiej – zob. A. Kopiczko, *Bużeński Stanisław*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 30–31; K. Opalińska, op. cit., s. 164–165.

⁶³ S. Hozjusz, *Confessio catholicae fidei christiana*, Antwerpen, Ioannes Steelsius, Ioannes Verwithagen, 1561 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 347.

Na stronie tytułowej wytłoczono winietę drzeworytową, pełniącą funkcję sygnetu drukarskiego. Przed tekstem *Confessio* umieszczono wprowadzenie autora, dedykację królowi Zygmuntowi Augustowi, spis autorów wymienionych w dziele i spis rozdziałów. Tekst został ozdobiony czterema drzeworytowymi inicjałami.

Pierwszym odnotowanym właścicielem książki był ks. Jakub Paternoster (1581–1644)⁶⁴. W 1675 roku egzemplarz należał do ks. Jakuba Reinwalda (1634–1692)⁶⁵, zaś 15 stycznia 1715 roku dołączono go do zasobu kolegium wikariuszowskiego przy katedrze we Fromborku. Na wewnętrznej stronie górnej oprawy naklejona jest kartka z napisanym na maszynie zdaniem: „Учебник по христианской этике”. Jest to ślad przejęcia druków kościelnych na Warmii przez Armię Czerwoną w 1945 roku. Część z nich, między innymi opisywany wolumin, wróciła do Polski po 1956 roku⁶⁶.

Druk posiada oryginalną oprawę renesansową wykonaną z fazowanych desek obleczonych brązową skórą. Zapinki nie zachowały się; pozostały po nich jedynie ślady. Grzbiet został udekorowany wielokrotnie odcisniętym motywem czteroliścia zamkniętego w romboidalnej ramce⁶⁷. Na górnej części naklejono kartkę z napisem: „Confessio Catholicae | Fidei Stanislai | Hosij”. Obie okładziny zostały ozdobione kompozycją ramową, sporządzoną za pomocą strychulca i radełka. Bordiura górnej okładziny została wykonana radełkiem z portretami dwóch niezidentyfikowanych postaci w otoku, naprzemiennie z kwiatonami. W centralnej części zwierciadła wyciśnięto plaketę ukazującą alegorię Caritas, przedstawioną w pełnej postaci w obramieniu arkadowym⁶⁸. Zdobienie dolnej okładziny ma podobny układ, z tym, że centralną część zwierciadła wykonano z dwóch pionowych pasów wspomnianego radełka.

Iudicium et censura

Dzieło *Catholici cuiusdam et orthodoxi iudicium et censura, de iudicio et censura ministrorum Tygurinorum et Heydelbergensium, de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso*, znane pod polskim tytułem *Censura albo rozsądek jednego katolika przy prawej i starożytnej wierze stojącego* powstało przy okazji rozłamu w Kościele kalwińskim na kalwinizm ortodoksyjny (zbór większy) i arianizm (zbór mniejszy). Hozjusz poświęcił je sporom o Tróję Świętą, występując przeciw antytrynitaryzmowi braci polskich. Podkreślił również wymóg prawnej sukcesji apostoelskiej

⁶⁴ Urodził się w 1581 roku w Dobrym Mieście. W 1603 roku rozpoczął studia w Seminarium Diecezjalnym w Braniewie. Świecenia kapłańskie przyjął w 1606 roku w Lidzbarku Warmińskim. Był wikariuszem w Bisztyнку, a w czasie wojny szwedzkiej w latach 1630–1635 obsługiwał Braniewo. W latach 1609–1639 był proboszczem w Szalmi i Pierzchałach. W 1635 roku był beneficjentem Świętego Krzyża w Braniewie – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 240–241.

⁶⁵ Urodził się w 1634 roku w Braniewie. W 1656 roku wstąpił do Alumnatu Papieskiego w Braniewie. W 1660 roku został wikariuszem w Ornecie. Zmarł w 1692 roku – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 266.

⁶⁶ T. Garwoliński, *Powojenne dzieje Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie, w: Cor Dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015)*, red. A. Kopiczko i P. Rabczyński, Olsztyn 2015, s. 471–473; idem, *Utracony i zachowane kościelne...*, s. 122–124.

⁶⁷ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 55.

⁶⁸ Ibidem, s. 26–27.

jako cechę prawdziwego Kościoła. Podjął także zagadnienie realnej obecności Chrystusa w Eucharystii⁶⁹.

Iudicium et censura po raz pierwszy w języku łacińskim została wydrukowana w Kolonii w 1565 roku. W języku polskim ukazała się w 1569 roku, bez podania miejsca wydania, zaś w języku francuskim – w Lyonie w 1573 roku⁷⁰. Biblioteka „Hosianum” w Olsztynie posiada trzy egzemplarze opisywanego dzieła biskupa warmińskiego: dwa w języku łacińskim i jeden w języku polskim.

Woluminy o sygnaturach Dp 45⁷¹ i De 573,1 adl.⁷² są pierwszym wydaniem dzieła *Iudicium et censura*, powstałym w oficynie Maternusa Cholinusa. Zostały wydrukowane w formacie *octavo*. Na stronie tytułowej wytłoczono winietę drzeworytową, pełniącą funkcję sygnetu drukarskiego. Tekst rozpoczyna ozdobny inicjał, który w całej publikacji jest jedyny. Na marginesach znajdują się odniesienia do tekstów biblijnych i patrystycznych oraz krótkie streszczenia poruszanych zagadnień i wskazania na błędy protestantów. W tekście można odnaleźć fragmenty w języku niemieckim wydrukowane szwabachą.

Egzemplarz o sygnaturze Dp 45 pochodzi z Biblioteki Kolegiackiej w Dobrym Mieście, o czym świadczy liczba 362, wypisana czarnym atramentem na grzbiecie oprawy na początku XX wieku. Oprawa została wykonana z makulatury pergaminowej. Za materiał obleczeniowy posłużył rękopis pergaminowy „z odzysku”, pochodzący z nieaktualnej księgi liturgicznej z notacją muzyczną, prawdopodobnie z XIV wieku⁷³.

Drugi egzemplarz jest współoprawny z pięcioma innymi dziełami kontrreformacyjnymi. Wolumin należał do kanonika Sebastiana Kromera († 1605)⁷⁴, o czym świadczy zapis na pergaminowej oprawie. Na górnej okładzinie, poniżej opisanej ręcznie zawartości klocka, znajduje się zapis: „Sebastiano Cromero”, a następnie: „Salve Sancta Maria”. Wewnątrz zaś, na karcie tytułowej: „Pro cella praedicatoris

⁶⁹ W. Urban, op. cit., s. 44; J. Misiurek, *Hozjusz Stanisław kard....*, k. 1258; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 98, 112–114; R. Samsel, *Teoria reformacji Stanisława Hozjusza na podstawie jego Cenzury*, Kraków 2011, s. 29–30, 118–159, 161–244; A. Szorc, *Śługa Boży...*, s. 139–140; S. Kozakiewicz, *Stanisława Hozjusza nauka...*, s. 62.

⁷⁰ J. Jezierski, op. cit., s. 241; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 129; J. Wojtkowski, *Czynności religijne Stanisława Hozjusza w diecezjach: chełmińskiej i warmińskiej 1549–1569*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579)...*, s. 97; idem, *Dzieła Stanisława Hozjusza...*, s. 174; R. Samsel, op. cit., s. 29; A. Szorc, *Śługa Boży Stanisław Hozjusz...*, s. 139; S. Kozakiewicz, *Stanisława Hozjusza nauka...*, s. 62.

⁷¹ S. Hozjusz, *Iudicium et censura*, Köln, Maternus Cholinus, 1565 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 348.

⁷² S. Hozjusz, *Iudicium et censura*, Köln, Maternus Cholinus, 1565; F. Balduinus (Baudouin), *Responsio ad Calvinum et Bezam pro Francisco Balduino*, Köln, Werner Richwin, 1564; *Defensio Religionis et Regis*, Paris, s. t., 1563; Eugenius IV Papa, Carolus V Imperator, *Doctrina de Septem Sacramentis*, Leuven, Hieronymus Wellaeus, VI 1564; B. Herbest (Herbestus Neapolitanus), *Synodica oratio*, Nysa, Jan Creutziger, non ante 26 X 1564; M. Kromer, *Oratio in Synodo Cracoviensi*, Mainz, Franz Behem, III 1550 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 72, 201–202, 240, 327, 348, 397–398.

⁷³ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 296–297; T. Garwoliński, *Charakterystyka opraw starych druków...*, s. 232.

⁷⁴ Był księdzem diecezji krakowskiej. Został kanonikiem warmińskim w 1586 roku. Zmarł w 1605 roku – zob. A. Kopiczko, *Kromer Sebastian*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 135.

loci Wartenburgensis”, co wskazuje na ofiarowanie księgi do klasztoru bernardynów w Wartenburgu (Barczewo)⁷⁵. Na odwrocie karty tytułowej przystawiono pieczęć „Bibliotheca Lycei Regii Hosiani”.

Oprawa pergaminowa jest zawiązywana za pomocą skórzanych pasków. Na grzbiecie wypisano skrócony tytuł pierwszego dzieła: „Censura Catholica de adoranda Trinitate”, zaś na górnej okładzinie – skrócone tytuły pięciu dzieł: „Censura Stanislai Hosij”, „Fratris Balduini responsum Calvino”, „Religionis et Regis defensio contra Caluinum” oraz „Synodicae 2 Cromeri et Herbesti”.

Wolumin o sygnaturze Dp 150⁷⁶ został wydrukowany w formacie *octavo* i jest tłumaczeniem dzieła w języku polskim. Jedyne znaki własnościowe to dwie pieczętki: „Bibliotheca Lycei Regii Hosiani” oraz „Bibliotheca Königlichen Lycei Hosiani Braunsberg”. Pergaminowa oprawa pochodzi z końca XVI wieku. Pozostały ślady po skórzanych paskach, które się nie zachowały. Na grzbiecie zaś wypisano atramentem tytuł: „Censura abo Rozsądek wiary Katolickiej”.

Opera omnia

Według bibliografii Estreichera w XVI wieku ukazało się aż jedenaście wydań zbiorowych dzieł kard. S. Hozjusza⁷⁷. Zdaniem ks. Alojzego Szorca najlepsze wydanie *Opera omnia* pochodzi z 1584 roku. Stało się tak zapewne dlatego, że nadzorował je sekretarz Hozjusza, Stanisław Reszka⁷⁸. Wyraźnie stwierdził on w tym kolońskim wydaniu, które ukazało się pięć lat po śmierci kardynała, iż pierwsza część została przepracowana przez żyjącego jeszcze autora⁷⁹.

Wolumin o sygnaturze Dp 307 zawiera *Opera omnia* wydane w Antwerpii, w oficynie wdowy i spadkobierców Ioannesa Steelsiusa w 1566 roku⁸⁰. W zbiorze tym zamieszczono tylko niektóre dzieła Hozjusza: *Confessio catholicae fidei christiana* (karty 1–204); *Confutatio prolegomenon Brentii* (karty 205–319)⁸¹; *De expresso Dei*

⁷⁵ T. Garwoliński, *Stare druki z kolekcji biskupa warmińskiego Marcina Kromera w zbiorach Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Książka w Prusach Królewskich*, red. W. Zawadzki, Pelplin 2023, s. 398.

⁷⁶ S. Hozjusz, *Cenzura albo rozsądek*, S.l.t., 1569 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 344.

⁷⁷ J. Wojtkowski, *Dzieła Stanisława Hozjusza...*, s. 174.

⁷⁸ A. Szorc, *Poszukiwanie pism kardynała...*, s. 180.

⁷⁹ J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 133; J. Wojtkowski, *Dzieła Stanisława Hozjusza...*, s. 172.

⁸⁰ S. Hozjusz, *Opera omnia*, Antwerpen, Ioannis Steelsii haeredes, 1566 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 348–349.

⁸¹ W *Confutatio prolegomenon Brentii* Hozjusz wystąpił przeciw luteriańskiemu teologowi Johannesowi Brenzowi (1499–1570). Dzieło stanowi rodzaj posłania do króla Zygmunta Augusta i ma na celu umocnienie go w wierze katolickiej. Jego przedmiotem jest wykład katolickiej nauki o Piśmie Świętym, tradycji i urzędzie nauczycielskim Kościoła. Autor stara się przekonać króla, że protestantyzm zawiera w sobie niszczącą siłę rozkładającą jedność nie tylko Kościoła, ale i państwa, a w konsekwencji prowadzi do anarchii, chaosu i wojen religijnych. Co do wielkości, dzieło to jest drugim po *Confessio*. Uważa się je za szczytowe osiągnięcie sztuki polemicznej kardynała – J. Jezierski, op. cit., s. 239–240; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 98, 110; A. Szorc, *Śługa Boży Stanisław Hozjusz...*, s. 134–136; S. Kozakiewicz, *Stanisława Hozjusza nauka...*, s. 61–62.

verbo libellus (karty 320–340)⁸²; *Dialogus pius et doctus de communione sacrae Eucharistiae sub utraque specie panis et vini, coniugio sacerdotum et Sacro in vulgari lingua celebrando* (karty 341–356)⁸³; *Epistola D. Stanislai Hosii Cardinalis Warmien. ad illustrissimi Brunsvici Ducem Henricum* (karty 356–359); *Epistola D. Martini Cromeri ad Regem, Proceres, Equitesque Polonos, in comitiis Varshaviensibus congregatos* (karty 359–364). W druku w formacie *folio* po uwagach autora znajduje się list prymasa Michała Dzierzgowskiego do króla Zygmunta Augusta, a następnie spis autorów, których nazwiska zostały najczęściej wymieniane oraz spis rozdziałów. Na końcu zaś wydrukowano spis tekstów biblijnych oraz spis rzeczowy. Strona tytułowa posiada przemyślaną kompozycję typograficzną, a sygnetowi drukarskiemu nadano formę manierystyczną. Główne części tekstu rozpoczynają się dekoracyjnymi inicjałami drzeworytowymi, a kończą się winietami w formie ornamentu maureskowego.

Księga należała do ks. Floriana Franciszka Białkowskiego (1677–1723)⁸⁴, o czym świadczy jego własnoręczny wpis. Następnie za osiem florenów zakupił ją ks. Franciszek Ignacy Herr († 1747)⁸⁵, zaś w 1744 roku zapisał ją bibliotece *Herriana*, będącej jego fundacją⁸⁶, co oprócz zapisu poświadcza okrągła pieczęć z napisem „BIBLIOTHECAE HERRIANAE GUTSTADII”. Wolumin w XVIII wieku został

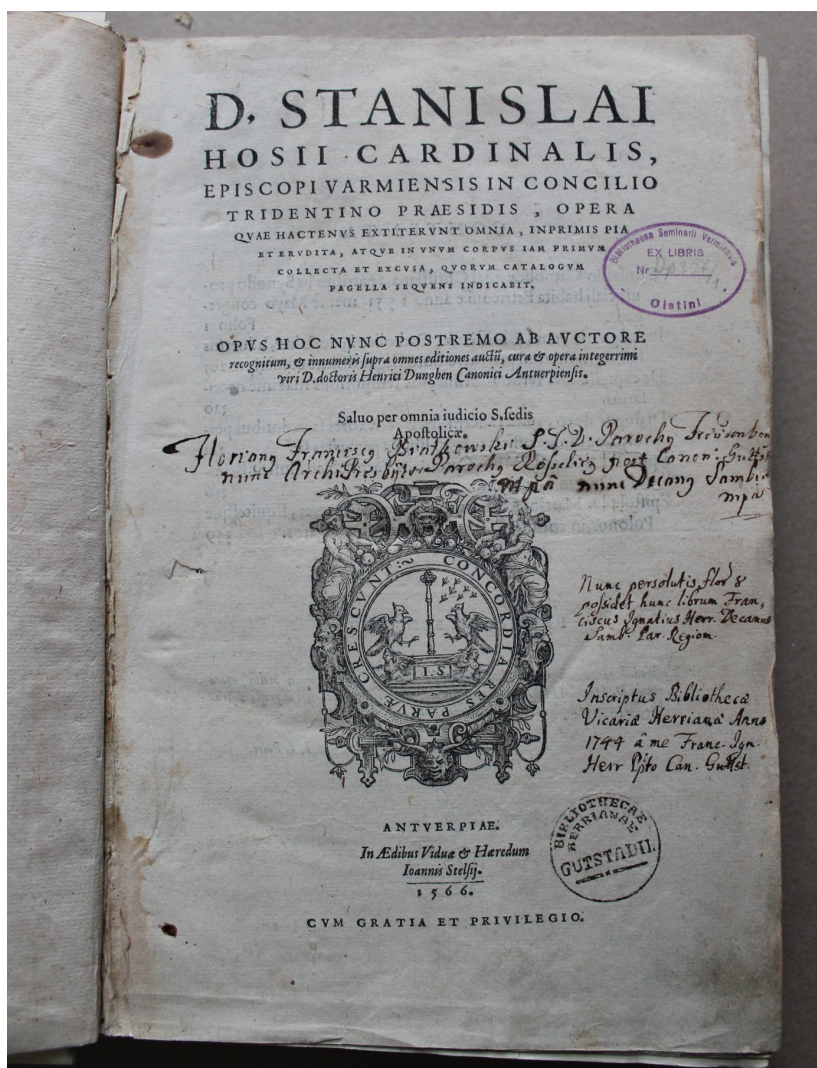
⁸² *De expresso Dei verbo* jest traktatem w formie listu, adresowanym do króla Zygmunta Augusta. Autor sprzeciwia się w nim nadużywaniu i fałszywemu rozumieniu Pisma Świętego przez protestantów. Uważa, że Słowo Boże może być różnie interpretowane, a więc aby jego lektura była pożyteczna, potrzeba interpretatora oświeconego przez Boga. Nieomylny wykład daje tylko Kościół katolicki, a człowiek wyjaśniający Pismo Święte według swego uznania łatwo się myli. Istnieje zatem potrzeba oparcia się również na Tradycję – zob. J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 98, 108–109; A. Szorc, *Śługa Boży Stanisław Hozjusz...*, s. 138; S. Kozakiewicz, *Stanisław Hozjusz nauka...*, s. 62.

⁸³ *Dialogus pius et doctus de communione sacrae Eucharistiae...* to dialog na temat Komunii świętej pod obiema postaciami, małżeństwa księży i liturgii w języku ludowym. Ukazał się po raz pierwszy w Dillingen w 1558 roku. Jest to niewielki traktat, w którym dwie osoby – Arator i Harpagus – prowadzą ze sobą spór, dotyczący problematyki żywo nurtującej ówczesny Kościół. Jeden reprezentuje pogląd protestancki, a drugi – katolicki – A. Szorc, *Śługa Boży Stanisław Hozjusz...*, s. 134; S. Kozakiewicz, *Stanisław Hozjusz nauka...*, s. 61.

⁸⁴ Urodził się w 1677 roku w Lidzbarku. Studiował w Reszlu i Braniewie. Świecenia kapłańskie przyjął w 1701 roku w Dobrym Mieście. Następnie kształcił się w Collegium Germanicum w Rzymie, gdzie uzyskał stopień doktora teologii. W 1703 roku został proboszczem w Radostowie, w 1709 roku – proboszczem w Reszlu, w latach 1712–1721 – proboszczem w Królewcu, a w 1720 roku – proboszczem w Unikowie. W 1715 został wybrany na nierezdującego kanonika dobromiejskiego, a w 1721 roku – kanonikiem fromborskim. Zmarł w 1723 roku – zob. A. Kopiczko, *Białkowski Florian Franciszek*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 20.

⁸⁵ Urodził się w Braniewie. W 1699 roku wstąpił do seminarium diecezjalnego. W 1705 roku przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem we Fromborku. Został proboszczem w Lubominie (1712) i w Królewcu (1721). W 1726 roku został dziekanem kapituły dobromiejskiej, a od 1733 roku – jej prepozytem. Wpłynął na ożywienie życia religijnego w diecezji. W 1736 roku założył bractwo Serca Pana Jezusa w Głotowie. Z kan. Kasprem Simonisem na zlecenia bp. Radziejewskiego, przygotował rytuał wydany w 1733 roku. Zapisał kolegiacie bibliotekę i kapitał, z którego czynsze miały być przeznaczone na powiększenie biblioteki. Zmarł w 1747 roku w Dobrym Mieście – zob. A. Kopiczko, *Kanonicy dobromiejscy 1521–1771*, w: *Słownik biograficzny kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1999, s. 61; idem, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 119.

⁸⁶ Szerzej na temat fundacji F.I. Herra – zob. H. Keferstein, *Biblioteka kolegiacka w Dobrym Mieście. Zarys historyczny i próba charakterystyki zbiorów od początków do 1814 roku*, SW 30 (1993), s. 301–334; P. Błażewicz, *Z badań nad inkunabulami Biblioteki Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 83 (2005), s. 139–170; idem, *Katalogi Biblioteki Kapituły Kolegiackiej pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Dobrym Mieście, jako źródło do badań nad księgozbiorem historycznymi na Warmii*, SW 43 (2006), s. 277–287.

Fot. 3. Karta tytułowa z wpisami proveniencyjnymi w *Opera omnia* z 1566 roku

oprawiony w tekturę i pergamin. Na grzbiecie wytłoczono napis: „STAN.[islai] HOSII | CARD.[inalis] EPISC.[opus] WARM.[iensis] | OPERA OMNIA.”

Egzemplarz o sygnaturze Sd 640⁸⁷ należy do późniejszych edycji dzieł zebranych kard. Hozjusza. Jest również wydany w formacie *folio* w oficynie wdowy i spadkobierców Joannesa Steelsiusa w 1571 roku. Zostały w nim dodane: *Iudicium et censura*

⁸⁷ S. Hozjusz, *Opera omnia*, Antwerpen, Ioannis Steelsii haeredes, Dierick Vander Linden, 1571 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 349–350.

(karty 347–368); *De loco et auctoritate Romani Pontificis in Ecclesia Christi et Conciliis, ad Stanislai Orechovii epistolam praefixam responsio* (karty 369–374); *Epistola D. Stanislai Hosii Cardinalis Warmien. ad Senatum Coloniensem* (karty 382–383). Strona tytułowa posiada ciekawą kompozycję typograficzną, zaś sygnetowi drukarskiemu nadano formę manierystyczną. Druk nosi liczne ślady użytkowania w postaci marginalnych notatek, podkreśleń tekstu i rysunków palca wskazującego.

Księga w XVI wieku znajdowała się w klasztorze brygidek w Gdańsku. We wrześniu 1654 roku Daniel Crumbenius, sekretarz królewski i adwokat Stanów Pomorskich, ofiarował ją ojcu Wincentemu z zakonu św. Brygidy⁸⁸.

Renesansowa oprawa została wykonana z desek obleczonej brązową skórą cielącą. Stan zniszczenia skóry uniemożliwia dokładny opis zdobień. Kompozycja ramowa górnej okładziny została sporządzona za pomocą strychulca oraz radełek, zaś w centrum zwierciadła umieszczono złożony chrystogram IHS oraz krzyż w owalnym otoku⁸⁹ z motywami floralnymi. Nad zwierciadłem zachował się złożony napis: „D.[omini] STANISLAI HOSII | OPERA”, a w dolnej części data 1571. Zwierciadło dolnej okładziny zostało wykonane z trzech pionowych pasów sporządzonych radełkiem. Na oprawie zachowały się obie zapinki. Wolumin został poddany zabiegom konserwatorskim w 2007 roku.

Wolumin o sygnaturze Dp 339,1–2 adl.⁹⁰ jest jednym z czterech egzemplarzy kolońskiego wydania *Opera omnia* z 1584 roku. Na stronie tytułowej wytłoczono w nim winietę drzeworytową, pełniącą funkcję sygnetu drukarskiego. Pełny tytuł publikacji brzmi: *D. Stanislai Hosii S.R.E. Cardinalis, Maioris Poenitentiarii, et episcopi Varmiensis Opera Omnia in duos divisa tomos*. Drukiem zajął się koloński drukarz Maternus Cholinus. Wydanie to wyszło w dwóch tomach, w których zawarte są wszystkie dzieła, jakie napisał Hozjusz. Po spisie treści obu tomów drukarz zwrócił się osobnym listem do biskupa Würtzburga Juliusza Echtera (1545–1617), następnie zamieścił list kard. S. Hozjusza do papieża Grzegorza XIII (1501–1585), list autora do Henryka Walezego (1551–1589), spis autorów i cytatów biblijnych. W tomie pierwszym znalazły się: *Confessio catholicae fidei christiana* (p. 1–416); *Confutatio prolegomenon Brentii* (p. 419–609); *De expresso Dei verbo* (p. 610–643); *Dialogus pius et doctus de communione sacrae Eucharistiae sub utraque specie, panis et vini, coniugio sacerdotum et Sacro in vulgari lingua celebrando* (p. 644–668); *De iudicio et censura*

⁸⁸ „Admodum Reverendo Domino Patri Vincentio Ordinis Sanctae Birgittae, ad laudem Jehovae [nieczytelne – dopisek autora] et Reipublicae Christianae aedificationem nato, Confessario suo multis modis suspiciendo, librum hunc, non ex sui, sed animi magnitudine aestimandum ad perpetuam recordationem Consecrat. Daniel Crumbenius Sacrae Regiae Maiestatis Secretarius et Illustrissimorum Dicasteriorum ac Statuum Pomeraniae quondam Advocatus anno 1654 Mense Septembre”.

⁸⁹ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 52.

⁹⁰ S. Hozjusz, *Opera omnia*, T. 1–2, Köln, Maternus Cholinus, 1584 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 350–352.

ministorum Tigurinensium et Heidelbergensium, de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso (p. 669–707); *De loco et auctoritate Romani Pontificis in Ecclesia Christi et Conciliis* (p. 708–719); *Palinodiae sive recantationes septem, Fabiani Quadrinatini Gedanensis, cum factus esset ex lutherano christianus, recitatae Braunsbergae in Collegio Societatis Jesu, ab Illustrissimo Cardinali Hosio conscriptae* (p. 719–757). Tom drugi zawiera: *De opresso Dei verbo* (p. 1–61)⁹¹; *De actis cum diversis haereticis* (p. 61–144); *Liber epistolarum* (p. 145–453); *Examen sive excussio articuli confoederationis sereniss* (p. 454–461); *Oratio funebris Samuelis Maciejowski episcopi Cracoviensis et Regni Poloniae vicecancellarii* (p. 462–482); *Eiusdem Stanisłai Hosii cardinalis testamentum* (p. 483–484); *Epistola Stanisłai Rescii, de transitu et dormitione Illustrissimi et Reverendissimi D. Stanisłai Hosii* (p. 485–494); *De obitu magni Stanisłai Hosii Cardinalis, eiusdem ode lugubris* (p. 495–496).

W drugim tomie *Opera omnia* znajduje się część listów Hozjusza. Sam kardynał nie zabiegał o publikowanie swoich listów w druku. Rękopisy zostawił w testamencie S. Reszce⁹². Są to listy kardynała do różnych osób i zostały napisane w latach 1538–1579. Podstawą wydania Reszki jest kopiariusz listów sporządzony w XVI wieku przez Tomasza Tretera († 1610). Kopiariusz ten, w postaci dużego kodeksu, znajduje się w Archivio Segreto Vaticano, MS. Consilio di Trento 35. W kopiariuszu tym są własnoręczne adnotacje Reszki i dyrektywy dla drukarza, co należy drukować, a co opuścić⁹³.

W drugim tomie *Opera omnia* znajduje się również *Mowa na pogrzebie Zygmunta I*. Wypowiedział ją Hozjusz w czasie złożenia zwłok królewskich w katedrze wawelskiej w 1548 roku, a potem ogłosił ją w języku łacińskim. S. Reszka, dysponujący pismami kardynała, ogłosił ją drukiem w kilka lat po zgonie Hozjusza. Zagadką jest kto jest autorem tego tekstu. Czy biskup krakowski Samuel Maciejowski (1499–1550), a Hozjusz tylko przetłumaczył go na łacinę? Zdaniem Henryka Barycza (1901–1994), Maciejowski – jako kanclerz wielki koronny – mógł zlecić swojemu podwładnemu przygotowanie mowy pogrzebowej, dając jakieś ogólne dyspozycje⁹⁴.

Najwcześniejszy wpis własnościowy w druku o sygnaturze Dp 339,1–2 adl. świadczy o tym, że w 1818 roku należał on do parafii w Świętej Lipce. Czterokrotnie pojawia się nazwisko Arendt, które bp Julian Wojtkowski łączy z ks. Antonim Arendtem (1804–1886)⁹⁵. Zapis własnościowy, który znajdował się w dolnej części karty

⁹¹ *De opresso Dei verbo* Hozjusz wymierzył przeciw Janowi Łaskiemu (1499–1560) w odpowiedzi na atak po wydaniu drukiem *De expresso Dei verbi*. Dzieło to napisał w Rzymie w latach 1559–1560. Adresował je do króla. Starał się wykazać, że protestanci przez fałszywą interpretację „zgnębili” Słowo Boże. Dzieło wydał S. Reszka już po śmierci Hozjusza – J. Jezierski, op. cit., s. 240–241; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 98, 108; A. Szorc, *Sługa Boży...*, s. 138–139; S. Kozakiewicz, *Stanisława Hozjusza nauka...*, s. 62.

⁹² J. Misiurek, *Sługa Boży Stanisław Hozjusz...*, s. 61; J.A. Kalinowska, *Stanisław Hozjusz jako humanista...*, s. 101.

⁹³ A. Szorc, *Poszukiwanie pism kardynała...*, s. 182–183.

⁹⁴ H. Barycz, *Stanisław Hozjusz jako historyk*, SW 20 (1983), s. 59.

⁹⁵ Urodził się w 1804 roku w Ornece. Kształcił się w Braniewie. W 1830 roku przyjął święcenia kapłańskie. Pracował w Braniewie, będąc nauczycielem tamtejszej szkoły parafialnej. Dzięki poparciu bp. Józefa Hohenzollerna w latach

tytułowej, został wycięty, co uniemożliwia odtworzenie wcześniejszej historii książki. Druk posiada oryginalną twardą oprawę pergaminową⁹⁶, wiązaną przy pomocy tasiemek zamocowanych na skraju okładziny. Egzemplarz ze względu na zniszczenia został poddany pracom konserwatorskim w 2007 roku.

Zapis w woluminie o sygnaturze Dp 339a,1–2 adl.⁹⁷ świadczy o zapisaniu go przez bp. Marcina Kromera (1512–1589)⁹⁸ w swoim testamencie kanonikowi Zygmunutowi Gemielskiemu († 1591)⁹⁹. Następnie księgę zakupił prepozyt dobromiejski ks. Walenty Helwingk (1549–1594)¹⁰⁰ 5 sierpnia 1593 roku. Wpis z 1603 roku świadczy o tym, że egzemplarz należał do prepozyta Jakuba Schrötera (1567–1621)¹⁰¹, by na przełomie XVII i XVIII wieku trafić do biblioteki Kolegium Jezuickiego w Braniewie. Późniejszym znakiem własnościowym jest dziewiętnastowieczna pieczęć: „Lycei Regii Hosiani”.

Oprawę sporządzono z fazowanych desek obleczonych brązową skórą cielęcą. Dekorację górnej okładziny tworzy bordiura złożona z trzech ram i zwierciadło. Zewnętrzną ramę wykonano za pomocą radełka w postaci wici roślinnej¹⁰². Kolejną ramę wytworzono radełkiem przedstawiającym alegorie cnót z podpisami: „FIDES”, „CARITA[S]”, „SAPIEN[TIA]”, „SPES” jako półpostacie z głowami skierowanymi na wprost. Wewnętrzną ramę tworzy kratka ornamentowa w postaci rombego wzoru

1833–1868 pełnił funkcję dyrektora Katolickiego Seminarium Nauczycielskiego w Braniewie. Był zasłużony dla szkolnictwa na Warmii, m.in. jako autor podręczników popularnych w Prusach. W 1868 roku zrezygnował ze stanowiska dyrektora, a swój majątek przekazał na cele dobroczynne. Zmarł w 1886 roku w Braniewie – T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Olsztyn 2023, s. 60–61.

⁹⁶ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 295–296.

⁹⁷ S. Hozjusz, *Opera omnia*, T. 1–2, Köln, Maternus Cholinus, 1584 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 350–352.

⁹⁸ Urodził się w Bieczu w 1512 roku. Studiował w Krakowie w latach 1528–1530, a następnie w Padwie i Bolonii. Był doktorem obojga praw. Jako sekretarz królewski zajmował się sprawami pruskimi. W 1542 roku przyjął święcenia kapłańskie. Był proboszczem w Bieczu, kanonikiem kieleckim i krakowskim, a od 1551 roku – kanonikiem warmińskim. W 1570 roku został koadiutorem kard. Stanisława Hozjusza. W 1579 roku został biskupem warmińskim. Walczył z reformacją, wizytował parafie, przeprowadził trzy synody diecezjalne, wydał warmińskie księgi liturgiczne, napisał historię Polski. Zmarł w Lidzbarku w 1589 roku, został pochowany we Fromborku – A. Kopiczko, *Kromer Marcin*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 134–135; A. Szorc, *Marcin Kromer*, w: *Poczet biskupów warmińskich...*, s. 169–182.

⁹⁹ Był diakonem i magistrem na dworze bp. Marcina Kromera ok. 1588 roku. Został kanonikiem dobromiejskim. Zmarł na dżumę w Krakowie krótko po objęciu kanonii, najprawdopodobniej w 1591 roku – zob. A. Kopiczko, *Kanonicy dobromiejscy...*, s. 53.

¹⁰⁰ Urodził się w 1549 roku w Ornecie. Był pierwszym studentem, który 25 listopada 1567 roku wstąpił do Seminarium Diecezjalnego w Braniewie. Święcenia kapłańskie przyjął w 1571 roku we Włocławku. Był wikariuszem beneficjum Świętego Krzyża w Braniewie, a następnie otrzymał komendarię w Elblągu. W 1573 roku otrzymał beneficjum w Braniewie. W tym samym roku został dziekanem kapituły dobromiejskiej i proboszczem parafii, a w 1586 roku – prepozytem. Zmarł w 1594 roku – zob. A. Kopiczko, *Kanonicy dobromiejscy...*, s. 60.

¹⁰¹ Urodził się w 1567 roku w Braniewie. W 1582 roku wstąpił do Seminarium Diecezjalnego w Braniewie. Po dwóch latach opuścił Seminarium i został kantorem przy szkole w Lidzbarku Warmińskim. W 1585 roku był organistą. Potem studiował w Wiedniu. Został wyświęcony na kapłana w Krakowie. W 1594 roku został proboszczem w Lidzbarku, a następnie kanonikiem dobromiejskim, zaś od 1598 roku prepozytem. W tym samym czasie był sekretarzem kard. Andrzeja Batorego, a potem bp. Szymona Rudnickiego. W 1610 roku został wicearchiprezbiterem w Lidzbarku Warmińskim. W 1612 roku został kanonikiem fromborskim z prawem zachowania prepozytury w Dobrym Mieście. W 1614 roku przeniósł się do kapituły fromborskiej. Często zarządzał diecezją. Ufundował nowy ołtarz w Dobrym Mieście. Napisał też apologię na cześć jezuitów. Zmarł we Fromborku w 1621 roku – A. Kopiczko, *Kanonicy dobromiejscy...*, s. 97–98.

¹⁰² E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 22–23.

Fot. 4. Dolna okładzina renesansowej oprawy druku o sygnaturze Dp 339a,1–2 adl.

wypełnionego perełkowaniem¹⁰³. W centrum zwierciadła wkomponowano złożoną plakietę ukazującą Tróję Świętą w owalu zamkniętym w prostokącie. Wewnętrzne naroża zwierciadła ozdabiają kwiaty. Ramę zwierciadła udekorowano ornamentem wykonanym z sześciokątów i trójkątów. Nad i pod centralną częścią zwierciadła

¹⁰³ Ibidem, s. 176–177.

wytłoczono dwa poziome pasy z ornamentem tralkowym¹⁰⁴. Dekoracja dolnej okładziny również ma kompozycję ramową. Zewnętrzną ramę wykonano za pomocą tego samego radełka z wicią roślinną, jak na górnej okładzinie. Kolejną ramę tworzy ornament palmetowo-arkadkowy¹⁰⁵ oraz w narożach kwiatony. Z kolei wewnętrzną ramę wykonano radełkiem prezentującym alegorie wymienionych wcześniej cnót. W centralnej części zwierciadła odcisnięto złożoną, owalną plakietę ukazującą scenę ukrzyżowania. Otaczają ją cztery główki anielskie. W narożach zwierciadła umieszczono w tondach symbole czterech ewangelistów: anioła (. S . MATHEV .), lwa (. S . MARCVS .), woła (. S . LVCAS .) i orła (. S . IOHANNES). Centralna część zwierciadła otoczona jest perełkowaniem¹⁰⁶. Nad i pod nią wytłoczono poziome pasy z ornamentem tralkowym. Zapięcia oprawy zostały zniszczone. Ocalały jedynie zaczepy na górnej okładzinie i fragmenty pasków.

W egzemplarzu o sygnaturze Dp 371,1–2 adl.¹⁰⁷ nie zachowała się karta tytułowa, nie ma więc żadnych danych dotyczących wcześniejszych właścicieli księgi. Część kart uległa destrukcji tzw. puszystej i ma ślady działania szkodników papieru. Oryginalna renesansowa oprawa woluminu jest bardzo zniszczona. Widoczne są na niej działania szkodników. Deska górnej okładziny jest pęknięta, a skóra na obu okładzinach i grzbiecie jest przedarta i ma ubytki. Naruszone są również zwięzy łączące oprawę z blokiem książki.

Oprawa została wykonana z dębowych desek obłożonych świńską skórą. Pozostały jedynie ślady zapinek. Dekorację górnej okładziny tworzy bordiura złożona z trzech ram i zwierciadło. Zewnętrzną ramę wycisnięto radełkiem ukazującym wici roślinną. Kolejną ramę tworzy wycisk radełka z ornamentem palmetowo-arkadkowym¹⁰⁸. Wewnętrzną ramę sporządzono radełkiem przedstawiającym głowy trudnych do zidentyfikowania postaci, ujętych w otoku, między którymi znajdują się kwiatony. W centrum zwierciadła wkomponowano plakietę z alegorią Sprawiedliwości przedstawioną w pełnej postaci w obramieniu arkadowym. Poniżej postaci znajduje się podpis: „IVSTICIE QVISQVIS PICTVRAM LVMINE CERNIS DIC DEVS EST IVSTVS IVSTAQVE FACTA PROBAT”. Kompozycja dolnej okładziny jest bardzo podobna. Jedynie w zwierciadle umieszczono plakietę z alegorią Szczęścia. Trudno jednak odczytać napis pod postacią.

Woluminy o sygnaturze III-N1/I i III-N1/II¹⁰⁹ uległy w swojej historii znacznym zniszczeniom. Ich właściciel – ks. dr Józef Smoczyński (1904–1939)¹¹⁰ z Pelpli-

¹⁰⁴ Ibidem, s. 388–389.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 257.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 293.

¹⁰⁷ S. Hozjusz, *Opera omnia*, T. 1–2, Köln, Maternus Cholinus, 1584 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 351–352.

¹⁰⁸ E. Pokorzyńska, M. Pronobis-Brzezińska, A. Wagner, op. cit., s. 257.

¹⁰⁹ S. Hozjusz, *Opera omnia*, T. 1–2, Köln, Maternus Cholinus, 1584 – J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku...*, s. 351–352.

¹¹⁰ Urodził się w 1904 w Grudziądzu. Święcenia kapłańskie przyjął w Pelplinie w 1928 roku. Obronił doktorat

na – w 1938 roku zlecił je odnowić i oprawić w nowe okładziny. On też odnotował: „Na zupełnie zniszczonej okładce wpisał się dawniejszy właściciel: Librum hunc possidet Martinus Jaczkowic Anno 1647”. Następnie książki znalazły się w bibliotece kościoła w Kamieniu. Prawdopodobnie chodzi o kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Kamieniu Krajeńskim w diecezji pelplińskiej¹¹¹.

ZAKOŃCZENIE

Warmińskie Seminarium Duchowne „Hosianum” wraz ze swoją biblioteką jest jedną z nielicznych instytucji, które trwają na Warmii od stuleci, przyczyniając się do rozwoju kultury nie tylko lokalnej, ale także ogólnoeuropejskiej. W zbiorach księżnicy zachowało się szesnaście egzemplarzy dzieł kard. Stanisława Hozjusza. Jest to sześć różnych edycji *Confessio fidei* w siedmiu egzemplarzach, dwa wydania *Iudicium et censura* w trzech egzemplarzach oraz trzy edycje *Opera omnia* w sześciu egzemplarzach. Wśród nich szczególnie cenne jest pierwsze wydanie najważniejszej publikacji kardynała, jak i najlepsza edycja dzieł zebranych. W zapisach proveniencyjnych zapisana jest historia diecezji warmińskiej i umysłowości tych, którzy ją tworzyli, bowiem w większości należały one do biskupów, kanoników fromborskich i dobromiejskich oraz innych kapłanów warmińskich. Prawie wszystkie woluminy posiadają oryginalne oprawy, niektóre bardzo kunsztowne.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

[*Controversiae*]: *De monachatu, haereticis, ecclesiasticis auctoritatibus et cetera*, [s.n.], non ante 1547.

Hozjusz S., *Cenzura albo rozsądek*, S.l.t., 1569.

- *Confessio catholicae fidei christiana*, Antwerpen, Ioannes Steelsius, Ioannes Verwithagen, 1561.
- *Confessio catholicae fidei christiana*, Mainz, Franz Behem, 1557.
- *Confessio catholicae fidei christiana*, Wien, Michael Zymmermann, 1560.
- *Confessio christianae catholicae fidei*. T. 2, Köln, Maternus Cholinus, 1573.
- *Confessio fidei catholicae christiana*. Pars 1, Kraków, Drukarnia dziedziców Marka Scharffenbergera, 1553.
- *Confessio fidei catholicae christiana*. Pars 1, Dillingen, Sebald Mayer, 1557.
- *Iudicium et censura*, Köln, Maternus Cholinus, 1565.
- *Opera omnia*, Antwerpen, Ioannis Steelsii haeredes, 1566.
- *Opera omnia*, Antwerpen, Ioannis Steelsii haeredes, Dierick Vander Linden, 1571.
- *Opera omnia*, T. 1–2, Köln, Maternus Cholinus, 1584.

z teologii w Warszawie w 1931 roku. Był wykładowcą dogmatyki i historii dogmatów w Pelplinie oraz wicepostulatorem beatyfikacji i kanonizacji Stanisława Hozjusza. Został rozstrzelany przez Niemców w lasach Szpegawskich 2 listopada 1939 roku – zob. H. Mross, *Smoczyński Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, red. H.E. Wyczawski, L. Grzebień, J. Mandziuk, Warszawa 1983, s. 114–115.

¹¹¹ Parafię założył arcybiskup gnieźnieński Jakub Skotnicki w roku 1359. Arcybiskup gnieźnieński Maciej Łubieński, dekretem erekcyjnym wystawionym w Skierniewicach w 1651 roku wyniósł kościół parafialny do godności kolegiaty i ustanowił przy nim kapitułę. 30 października 1810 roku Henryk Wilhelm III zniósł kapitułę kolegiacką, ponieważ była ostoją polskości na tych ziemiach. 1 listopada 1964 roku papież Paweł VI wyniósł ponownie kościół parafialny do godności kolegiaty i ustanowił kapitułę kolegiacką – <https://diecezja-pelplin.pl/parafie/parafia-pw-swietych-apostolow-piotra-i-pawla-w-kamieniu-krajenskim/> (dostęp: 30 XII 2025 r.).

Opracowania

- Barycz H., *Stanisław Hozjusz jako historyk*, „Studia Warmińskie” 20 (1983).
- Błażewicz P., *Katalogi Biblioteki Kapituły Kolegiackiej pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Dobrym Mieście, jako źródło do badań nad księgozbiorami historycznymi na Warmii*, „Studia Warmińskie” 43 (2006).
- *Z badań nad inkunabulami Biblioteki Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 83 (2005).
- Bodniak S., *Bużeński Hieronim*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków 1937.
- Borawska T., *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996.
- Boraszowski M., *Erasmowi z Rotterdamu (1469–1536) w pięćsetną rocznicę urodzin*, „Studia Warmińskie” 7 (1970).
- *Namszanowski Franciszek Adolf*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
 - *Thiel Andrzej*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
- Brachvogel E., *Die Bibliothek der Burg Heilsberg*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 23 (1929).
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. I: *Małopolska*, część 1: *wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.
- Garwoliński T., *Biblioteka biskupów warmińskich w Lidzbarku. Zarys dziejów*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1 (2015).
- *Charakterystyka opraw starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Zbiory polskie*, red. A. Wagner, współpr. D. Ryszkowska-Mirowska, A. Mazerska, Toruń 2020.
 - *Charakterystyka zbioru druków z XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 102 (2014).
 - *Dzieje Biblioteki „Hosianum” (Braniewo–Olsztyn: 1565–2008)*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1–2 (2008).
 - *Polonika z XVI wieku w Bibliotece „Hosianum”*, w: *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016.
 - *Powojenne dzieje Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Cor Dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015)*, red. A. Kopiczko i P. Rabczyński, Olsztyn 2015.
 - *Stare druki z kolekcji biskupa warmińskiego Marcina Kromera w zbiorach Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Książka w Prusach Królewskich*, red. W. Zawadzki, Pelplin 2023.
 - *Stare druki z kolekcji biskupów warmińskich okresu renesansu przechowywane w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej. Studia*, t. II, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegła, Wrocław 2020.
 - *Utracone i zachowane kościelne księgozbiory warmińskie od XVII do XX wieku*, „Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy” 3 (2015).
- Garwoliński T., Kamiński K., *Druki reformacyjne oraz polemiczne i kontrreformacyjne w zasobie Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1 (2021).
- Górny J.J., *Czynności kardynała Stanisława Hozjusza na stanowisku wielkiego penitencjarza*, „Studia Warmińskie” 20 (1983).
- Heide J.W., *Archiwum dawne i nowe lidzbarskiego kościoła archiepiskopalnego*, Olsztyn 2006.
- Hochleitner J., *Biskup Stanisław Hozjusz a Elbląg. Przyczynek do zrozumienia form, znaczenia i dziedzictwa aktywności Hozjusza w dobie reformy katolickiej*, „Studia Elbląskie” 1 (1999).
- *Jezuici w Dominium Warmińskim na przełomie XVI i XVII wieku*, „Studia Warmińskie” 41–42 (2004–2005).
- Horn I., *Andrzej Batory*, Warszawa 2010.
- Jezierski J., *Nauka Stanisława Hozjusza o Słowie Bożym*, „Studia Warmińskie” 22–23 (1985–1986).
- Józefczyk M., *Istotne motywy i metoda postępowania Hozjusza w Elblągu*, „Studia Warmińskie” 20 (1983).
- Kalinowska J.A., *Działalność edukacyjna Stanisława Hozjusza w kontekście katolickiej reformy potrydenckiej*, „Forum Teologiczne” 4 (2003).
- *Papiestwo w życiu i twórczości literackiej Stanisława Hozjusza (1504–1579)*, „Vox Patrum” 24 (2004).
 - *Stanisław Hozjusz jako humanista (1504–1579). Studium z dziejów kultury renesansowej*, Olsztyn 2004.
 - *Wjazd kardynała Stanisława Hozjusza do Rzymu w 1569 roku*, „Studia Warmińskie” 18 (1981).
- Keferstein H., *Biblioteka kolegiacka w Dobrym Mieście. Zarys historyczny i próba charakterystyki zbiorów od początków do 1814 roku*, „Studia Warmińskie” 30 (1993).

- Kolberg J., *Beiträge zur Geschichte des Kardinals und Bischofs von Ermland Adreas Bathory*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1910, Bd. XVII.
- Kopiczko A., Batory Andrzej, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
- Białkowski Florian Franciszek, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
 - Bużeński Stanisław, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
 - Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821. Część 2. *Słownik*, Olsztyn 2000.
 - Hozjusz Stanisław, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
 - Kanonicy dobromiejscy 1521–1771, w: *Słownik biograficzny kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1999.
 - Kromer Marcin, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
 - Kromer Sebastian, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
- Korewa J., *Sporządzenie jezuitów do Polski*, „Nasza Przyszłość” 20 (1964).
- *Z dziejów diecezji warmińskiej w XVI. Genezą braniewskiego Hozianum*, Poznań–Warszawa–Lublin 1964.
- Kozakiewicz S., *Stanisława Hozjusza nauka o zbawieniu w Kościele katolickim. Rozwój wybranych aspektów eklezjologicznych i soteriologicznych myśli Hozjusza w relacji do osiągnięć teologii współczesnej*, Olsztyn 2013.
- Mała encyklopedia kultury antycznej*, red. Z. Piszczek, Warszawa 1973.
- Misiurek J., *Hozjusz Stanisław kard.*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VI, red. J. Walkusz, Lublin 1993.
- *Sluga Boży Stanisław Hozjusz w świetle swych listów*, „Roczniki Teologiczne” 40,5 (1993).
- Mross H., Smoczyński Józef, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. VII, red. H.E. Wyczawski, L. Grzebień, J. Mandziuk, Warszawa 1983.
- Nadolski L., *Nauka kardynała Stanisława Hozjusza o jedności Kościoła*, „Studia Warmińskie” 10 (1973).
- Nowak W., *Niektóre przejawy ekumenicznej postawy Stanisława Hozjusza*, „Studia Warmińskie” 18 (1981).
- Oblak J., *O początkach Kolegium Jezuickiego i Seminarium Duchownego w Braniewie*, „Studia Warmińskie” 5 (1968).
- Opalińska K., *Szlachta różnowiercza i pozostałości po jej księgozbiorach w zbiorach BUW (XVI w.)*, w: *Kolekcje historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, t. II, Warszawa 2009.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Olsztyn 2023.
- Pawluk T., *Niektóre aspekty kontrreformacyjnej postawy Stanisława Hozjusza*, „Studia Warmińskie” 7 (1970).
- *Sluga Boży Stanisław Hozjusz w świetle swych listów*, „Roczniki Teologiczne” 40,5 (1993).
 - *Urząd penitencjarza wielkiego w czasach kardynała Stanisława Hozjusza*, „Studia Warmińskie” 20 (1983).
- Petrani A., *Reforma trydencka*, „Prawo Kanoniczne” 7/3–4 (1964).
- Piechnik L., *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII w.*, Kraków 2001.
- Pokorzyńska E., Pronobis-Brzezińska M., Wagner A., *Leksykon opracowawczy*, Bydgoszcz 2023.
- Ptaszyński M., *Reformacja w Polsce a dziedzictwo Erazma z Rotterdamu*, Warszawa 2018.
- Samsel R., *Teoria reformacji Stanisława Hozjusza na podstawie jego Cenzury*, Kraków 2011.
- Szorc A., *Hozjusz jako rzecznik interesów polskich i katolickich w Prusach*, „Studia Warmińskie” 20 (1983).
- *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór (1565–1626)*, Olsztyn 1998.
 - Marcin Kromer, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.
 - *Poszukiwanie pism kardynała Stanisława Hozjusza przez Komisję Historyczną w jego procesie beatyfikacyjnym*, „Roczniki Historii Kościoła” 3 (2011).
 - *Rola dziejowa kardynała Stanisława Hozjusza*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005.
 - *Sluga Boży Stanisław Hozjusz*, Olsztyn 2011.
 - *Stanisław Hozjusz*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.
 - *Stanisław Hozjusz a reformacja w Elblągu*, „Studia Warmińskie” 7 (1970).
- Szorc A., Kopiczko A., *Wyższe Seminarium Duchowne „Hosianum”. Zarys dziejów*, Olsztyn 1995.
- Szydlowska W., *Pomnik grobowy Batorych w Barczewie na Warmii*, w: *Studia Pomorskie*, t. I, red. M. Walicki, Wrocław–Kraków 1957.
- Urban W., *Hozjusz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Veress E., *Báthory András b. püspök könyvtára*, Budapest 1905.
- Wagner A., *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016.
- Weber E., *Źródła patrystyczne teologii Stanisława Hozjusza*, Olsztyn 2004.
- Wiśniewski J., *Powołanie do istnienia i rozwój seminarium duchownego w diecezji warmińskiej*, „Studia Elbląskie” 15 (2014).

- Wojtkowski J., *Czynności religijne Stanisława Hozjusza w diecezjach: chełmińskiej i warmińskiej 1549–1569*, w: *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, Olsztyn 2005.
- *Dzieła Stanisława Hozjusza. Oryginały i przekłady*, „Roczniki Historii Kościoła” 3 (2011).
 - *Kalendarium Stanisława Hozjusza*, „Studia Warmińskie” 16 (1979).
 - *Katalog druków XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Lublin 2012.
- Wojtyska D., *Geneza wyboru Stanisława Hozjusza na legata papieskiego soboru trydenckiego*, „Studia Warmińskie” 7 (1970).
- *Polacy na Soborze Trydenckim*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 15, 4 (1968).
- Wünsch C., *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Allenstein*, Königsberg 1933.
- Zalewski M., Horn I., *Między Polską i Węgrami, wiarą i polityką – o Andrzej Batorym kardynale, biskupie warmińskim i księciu Siedmiogrodu*, Rawa Mazowiecka 2019.
- Zathey J., Lewicka-Kamińska A., Hajdukiewicz L., *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. I: 1364–1775, Kraków 1966.

Źródła internetowe

Parafia pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Kamieniu Krajeńskim, <https://diecezja-pelplin.pl/parafie/parafia-pw-swietych-apostolow-piotra-i-pawla-w-kamieniu-krajenskim/>, 30.12.2025.